

Müslüman Azınlıklar Fıkhının Kavramsal Analizi

Conceptual Analysis of the Fiqh of Muslim Minorities

Mehmet Hicabi SEÇKİNER

Öğr. Gör., Hitit Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Hukuku Anabilim Dalı
Lecturer, Hitit University, Faculty of Divinity, Department of Islamic Law
Çorum, Turkey

mehmethicabiseckiner@hitit.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-6512-5267>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 6 Eylül / September 2020

Kabul Tarihi / Accepted: 21 Kasım / November 2020

Yayın Tarihi / Published: 15 Aralık / December 2020

Cilt / Volume: 11 Sayı / Issue: 25 Sayfa / Pages: 682-713

Atıf / Cite as: Seçkiner, Mehmet Hicabi. "Müslüman Azınlıklar Fıkhının Kavramsal Analizi [Conceptual Analysis of the Fiqh of Muslim Minorities]". *Şırnak Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi – Şırnak University Journal of Divinity Faculty* 11/25 (December 2020), 682-713.

<https://doi.org/10.35415/sirnakifd.791037>

Etik Beyanı / Ethics Declaration: Bu makalede bilimsel araştırma ve yayın etiği ilkelerine riayet edilmiştir. Makale etik izin gerektirmeyen bir çalışma olup en az iki hakem tarafından incelenmiş ve intihal içermediği teyit edilmiştir. / In this article, the principles of scientific research and publication ethics are respected. The article is a study that does not require ethical permission. It has been reviewed by at least two referees and was confirmed that it did not contain plagiarism.

Copyright © Published by Şırnak Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Şırnak, Türkiye (Şırnak University, Faculty of Divinity, Şırnak, 73000 Turkey).

Öz

İslam'ın doğduğu günden bu yana Müslümanlar gayrimüslimlerle sürekli bir mücadele halinde bulunmuştur. Bu süreçte Müslümanlar kimi zaman çoğunluğu, kimi zaman da azınlığı teşkil etmişlerdir. Bu durum bazen gayrimüslim ülkelerde câri olmuşken bazen de kendi aslî vatanlarında vuku bulmuştur. Müslümanların gayrimüslim toplum veya ülke içerisinde varlığı belki önceki devirlerde bu denli problem oluşturmazken son iki asırda gayrimüslim ülkelerde varlıklarının çoğalmasında dilsel, etnik ve dinsel pek çok problemle karşılaşmalarına sebep olmuştur. Dini sahanın çoğu problemini ise dini-sosyal hayatın vazgeçilmez olan fıkıh sahası oluşturmaktadır. Bu durum karşısında Müslümanlar, özellikle dünyada dil, ırk ve din olarak az olan kitlelerin hukuki arayışları sonucu ortaya çıkan "azınlık" mefhumunu kendi arayışlarına çare olarak kullanmaya ve yaşadıkları gayrimüslim toplumlarda kendilerini "Müslüman azınlık" olarak nitelermeye başlamışlardır. Tüm bunların sonucu olarak İslam hukukunun alt disiplinler için son yıllarda sıkça kullandığı "... fıkıh" şeklindeki tamlamaya yakıştığına inanılan "Müslüman azınlık" nitelmesi, Müslüman azınlıklar fıkıhı şeklindeki adlandırmayla yarım yüzyıl gibi bir zamanda Batı'daki Müslümanların problemlerine çözüm aramak için ihdas edilmiş yeni bir fıkıh dalı olarak ortaya çıkmıştır. Biz bu çalışmamızda Müslüman azınlıklar fıkıhının oluşum ve gelişim süreçlerini de ortaya koyarak kavramsal analizini yapmaya çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Fıkıh, Azınlık, Müslüman Azınlık, Azınlık Fıkıhı, Müslüman Azınlıklar Fıkıhı.

Abstract

Since the birth of Islam, Muslims have been in a constant struggle for quantity and quality with non-Muslims. In this process, while sometimes Muslims were quantitatively forming the majority, other times they remained in the minority. This situation sometimes occurred in non-Muslim countries and some other times in their native homeland. While the existence of Muslims in the non-Muslim societies or countries did not cause such problems in previous periods, the increase of their presence in non-Muslim countries in the last two centuries caused them to encounter many linguistic, ethnic, and religious problems. Most of the problems of the religious field are related to the field of fiqh, which is an indispensable part of religious and social life. In the face of this situation, Muslims started to use the concept of "minority", which emerged as a result of the legal quests of the masses who are fewer in number in terms of language, race, and religion in the world, as a remedy for their own problems and to describe themselves as "Muslim minority" in the non-Muslim societies they live in. As a result of all these, the term "Muslim minority", which is believed to fit the definition of "... fiqh", which Islamic law has frequently used for sub-disciplines in recent years, emerged as a new branch of fiqh, which was created to seek solutions to the problems of Muslims in the West in half a century, with the name of Muslim minorities fiqh. In our study, we will try to make the conceptual analysis of Muslim minority fiqh by revealing its formation and development processes and to define and interpret this new branch of fiqh.

Keywords: Fiqh, Minority, Muslim Minority, Minority Fiqh, Fiqh of Muslim Minorities.

Extended Abstract

In this study, we will try to make a conceptual analysis of the formation and development stages of Muslim minorities fiqh in the conceptualization process in a way that provides its definition and meaning.

As a result of the colonial activities of the West and the great wars they waged against the Islamic world, Muslim peoples remained in the minority position in their original homeland. Especially in the last century, as a result of the immigration from Islamic countries to non-Muslim countries for reasons such as prosperity and the increasing conversion movements there, Muslim communities, whose number reached millions, started to live in these countries as a minority. As a result, these peoples have struggled for existence as a minority in their environment on the one hand, and on the other hand, they have been desperate to implement divine orders and prohibitions.

Recently, a mass, which has awakened and searched for solutions to their problems, asked many questions to the Islamic scholars who were sent to them from their original homeland and raised in their own circles in order to solve their problems of fiqh. The active search for solutions in the face of increasing problems indirectly paved the way for the emergence of a new sub-discipline in the field of fiqh. This new discipline, which is called "Muslim minorities fiqh", is an important field to be studied from its formation to its development, from its definition to its interpretation.

We must state that; Muslim minority fiqh emerged as a result of the analysis process in a problem-based quest of existence. It is possible to say that the emergence of this fiqh is parallel to the existence and problems of the Muslim minority. Accordingly, the search for solutions to the problems of the Muslim minority arising from the nature of their existence in non-Muslim countries and the negative attitudes of non-Muslim governments paved the way for the formation of the concept.

If we look at the comments of the Muslim minority fiqh scholars, we can say that they agree that the purpose of this discipline is to produce solutions that regulate the life of the Islamic minority, and that this fiqh strives to protect the Muslims' belief and religion and fulfill their requirements not only at the individual level but also at the social level. We can also add that the fiqh of Muslim minorities does not create a wall between the religious facts of the Muslim minority society and the others, on the contrary, it tries to build a bridge between them and it is a discipline that tries to solve problems by operating the common values of humanity like compassion and love.

Based on these, the fiqh of Muslim minorities is defined as "a sub-discipline of fiqh that aims to defend rights and also produce solutions to the judicial problems faced by the Muslim minority community, which represents the minority in terms of quantitative and qualitative religious terms according to the society of the country they live in or the legal status of the state, and the minority in accordance with the authority granted to it by human rights and international law, living in non-Muslim states or countries due to indispensable reasons and conditions, within the traditional heritage, dynamic and functional structure of Islamic law, on the basis of the principles prescribed by dogmas and the analytical nature of the jurisprudence mechanism, and taking into account the facts and considering the balance of necessity and facilitation."

The opinion of those who criticize minority fiqh is that there is no need for a new method called "minority fiqh procedure" independent of Islamic law. They state that when producing fatwas to the problems faced by Muslim minorities, fiqh can be ruled by its own procedural dynamics and that the procedure does not need to be reshaped for this. They also

say that our understanding of interest does not need to be changed and that the understanding of integration and social participation for Muslim minorities is wrong.

It is known that the world is shifting to specialization in many branches of science, especially medical science. These sub-disciplines take into account the general rules of the departments while solving the problems that come to them. However, in some cases, they may act independently of these rules. Therefore, in the face of the increasing religious problems of the modern world, it is likely that the science of fiqh will be divided into sub-disciplines and these disciplines will make independent decisions in their own fields. The minority fiqh within fiqh constitutes one of the most important examples of this situation in our time. In our opinion, what needs to be done is to keep the connection of this special branch of fiqh with the general fiqh department, instead of denial of the minority fiqh, and to make an effort to produce solutions that do not leave this circle.

Fiqh of Muslim minorities is a rare branch of fiqh that reveals the functionality, dynamics, ideality and problem-solving power of fiqh in the global world, both conceptually and institutionally, and has the potential to restore fiqh to its former vitality. Therefore, minority fiqh is an interactive discipline that can respond to the expectations of the age, which needs to be grounded and shaped rather than denied or discussed.

On the other hand, our study has shown that; Much more time needs to be spent on “grounding the fiqh of Muslim minorities”. It is also essential to develop a methodology in this branch of fiqh that can produce radical solutions to the fiqh problems of Muslim minorities.

Giriş

İslam hukuku, devletlerarası ilişkiler bağlamında İslam devletinin diğer İslam devletleriyle ilişkiler kurmasını tasvip ettiği gibi gayrimüslim devletlerle, istisna durumlar hariç, bağ kurmasını yasaklamamış ve hatta çoğu durumda dostane ilişkiler kurulmasını tavsiye etmiştir.¹ Bu bağlamda gayrimüslimlere gayrimüslim ülkelerden eman ile İslam ülkesine girme serbestisi tanınmış olduğu gibi Müslümanlara da, istisnai durumlar haricinde ve belli şartlar dâhilinde, İslam ülkesinden gayrimüslim ülkelere gidiş gelişlerde serbestlik tanınmıştır.²

Diğer taraftan İslam'ın özünde İslam topluluğu merkezli bir "hâkimiyet" ve "ümme" telakkisi mevcut olduğu için fakihler gayrimüslim ülkelerde Müslüman olan bireylerin İslam ülkesine hicretini belirli naslardan ve ilk dönem İslami tecrübeden hareketle şart görmüşlerdir.³ Ayrıca Müslümanların özel sebepler haricinde İslami olmayan bir yönetime tabi olmaları ve gayrimüslim ülkelerde bulunmaları ise meşru görülmemiştir.⁴ Hatta gayrimüslimlerin hakimiyeti altında yaşamanın Müslümanlar için kötü bir şey olduğu hususunda fakihlerin genel bir fikir birliği içinde olduklarını söylemek mümkündür.⁵ İlk müçtehitler devrinde özellikle teorik sahada öngörülen bu iddialar Moğolların İslam ülkelerini istila etmeleriyle Müslüman tebaanın gayrimüslim idarecilerin emri altına girmesi sonucu imamet, ibadetlerin ifası ve vergi gibi konularda pratik sonuçların ortaya konulmasını gerektirmiştir. Bu durumla birlikte devrin fıkıh bilginleri istilaya uğrayan ülkelerin durumunu tartışmışlar ve farklı içtihatlar ortaya koymaya başlamışlardır.⁶

Yaşadığımız asra yaklaştıkça Müslümanın gayrimüslim bir idare altında ve ülke içerisinde yaşama ihtimali ve zorunluluğu Müslümanların elinde olan ve olmayan sebeplerle zamanla artmış ve fakihlerin bağımsız mesailer harcamalarını gerektiren bir hale gelmiştir.

¹ el-Mümtehin 60/8, 9; Ahmet Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler* (Ankara: Fecr Yayınevi, 1998), 136; Ahmet Özel, "Harbî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 16/112.

² Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), III/3/221, 233; Ahmet Özel, *Dârulislam Dârulharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2011), 43; Ahmet Özel, "Gayrimüslim", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), XIII/419.

³ Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-Kurtubî, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türki (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 2006), XXI/7/504.

⁴ Ahmed Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi Pax Ottoman*. (İstanbul: Timaş Yayınları, 2008), 17; Azmi Özcan, "Çerçeve Tebliğ", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 12.

⁵ Muammer Arangül, "Gayrimüslim Hakimiyeti Altında Yaşamanın Fikhî Açından İmkanı Üzerine", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Şubat 2017), 434.

⁶ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, III/220.

Özellikle Batının sömürgecilik faaliyetleri ve İslam dünyasına açtıkları büyük savaşlar sonucu İslami yönetimleri yıkılıp gayrimüslim idare altına geçmek ve hatta kendi asli vatanlarında azınlık konumunda olmak zorunda kalan pek çok Müslüman halk bir yandan varlık mücadelesi verirken diğer yandan dini emir ve yasakları uygulama konusunda çaresiz kalmışlardır.⁷

Özellikle son yüzyıl içerisinde zaruri veya refah arayışı gibi nedenlerle Batıya yapılan göçler artmış ve sayıları milyonları geçen Müslümanlar gittikleri ülkelerde azınlık halinde yaşamaya başlamış ve pek çok sosyal ihtiyaçlarını temin noktasında ciddi baskılarla karşılaşmışlardır.⁸ Bir diğer taraftan artan küresel hareketlilik, iletişim teknolojilerinin gelişmesi, gayrimüslim ülkelerdeki Müslüman nüfusun artması ve her şeyden önemlisi ilahi iradenin etkisiyle Batı'da artan ihtida hareketleri sonucu Müslüman olup yaşadığı çevrede azınlık vasfıyla pek çok dini problemle karşılaşan önemli bir kitle ortaya çıkmıştır. Son dönemde uyanışa geçip problemlerine çözüm arayan bu kitle fihhi problemlerinin çözümü noktasında hem asli vatanlarından kendilerine gönderilen hem de kendi çevrelerinde yetişen İslam alimlerine pek çok konuda sorular yöneltmişlerdir. Artan problemler karşısında ortaya çıkan aktif çözüm arayışları fıkıh sahasında dolaylı olarak yeni bir alt disiplinin de ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır. Adı "*Müslüman azınlıklar fıkıhı*" olan bu yeni disiplin, oluşumundan gelişimine, tanımlanmasından anlamlandırılmasına kadar üzerinde çokça araştırma yapılacak mühim bir sahadır.

Biz bu çalışmamızda Müslüman azınlıklar fıkıhının kavramlaşma sürecinde oluşum ve gelişim aşamalarını, tanımını ve ifade ettiği anlamı sağlayacak şekilde kavramsal analizini yapmaya çalışacağız.

1. Müslüman Azınlıklar Kavramının Analizi

1.1. Azınlık Kavramı

Temel anlam olarak "*çoğunluğun karşıtı*"⁹ ifade eden "*azınlık*" kavramı eski Türkçemizde Arapçadan gelen "*ekalliyet*" kelimesiyle ifade edilmekte¹⁰ olup günümüzde

⁷ Yusuf el-Karadâvî, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyâtî'l-Müslime* (Kahire: Daru's-Şuruk, 2001), 15; Aslan Balcı, *Müslüman Azınlıklar ve Problemleri* (İstanbul: Ebrar Yayınları, 1997), 33; Kadir Canatan, *Avrupada Müslüman Azınlıklar* (İstanbul: İnsan Yayınları, 1995), 12.

⁸ Özcan, "Çerçeve Tebliğ", 13; M. Rahmi Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkıhı'l-Ekalliyât (Azınlıklar Fıkıhı)", *The Journal of Academic Social Science Studies* 56 (Mart 2017), 264.

⁹ Komisyon, *Türkçe Sözlük* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), I/216.

¹⁰ Osmanlı Devleti'nde "azınlık" kavramı veya Arapça karşılığı "ekalliyet" sözcüğü İmparatorluğun son elli yılında Batı'daki metinlerden çevrilerek kullanılmış ve devletin yıkılışına kadar genellikle kullanılan sözcük ise

Latince “az” anlamındaki “minor” kökünden gelen “minority”¹¹ kelimesiyle uluslararası terminolojide siyasi bir terim olarak önemli yer tutan bir kavramdır.

Azınlık kavramı sözlüklerde terim olarak “bir toplulukta herhangi bir nitelik bakımından ötekilerden ayrı ve sayıca az olanlar” ve “bir ülkede ayrı soydan veya inançtan olan ve sayıca az bulunan topluluk”¹² şeklinde tanımlanmıştır, ancak hâlihazırda evrensel kabul görmüş bir azınlık tanımı mevcut değildir.¹³

Uluslararası nitelikte azınlık tanımı ilk olarak Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Komisyonu Ayrımcılığın Önlenmesi ve Azınlıkların Korunması Alt Komisyonu’nun 1949 yılındaki üçüncü oturumunda, “bir toplum içinde sürekli etnik, dil ve dinî geleneklere veya diğer önemli özelliklere sahip olan, bu özellikleri yüzünden toplumun diğer kesiminden açık olarak ayrılan ve bu özelliklerini muhafaza etmek isteyen, hakim pozisyonda bulunmayan gruplardır” şeklinde yapılmış ve bu nitelime BM’nin resmi tanımı olarak geçerliliğini bugüne kadar korumuştur.¹⁴

Modern hukukun kabul ettiği anlamda azınlık kavramının doğuşu azınlıkların korunması olgusunun doğuşuyla yaşıttır. Bu ise 16. yüzyılda merkezi devlet yapısının çıkışıyla aynı zamana rastlamaktadır. Bu dönemden önce de azınlıklar fiilen var olmakla birlikte bugün kabul edilen anlamda bir azınlık statüsü mevcut değildi.¹⁵ 16. yüzyılda Avrupa’da burjuvazinin güçlenip dinde milliyetçilik akımıyla birlikte Protestanlığı doğurmasıyla ve daha sonra Protestan devletlerin uyruklarının mezhebini destekleyip başka devletlerde bulunanların ise haklarını korumaya girişmeleriyle ilk azınlık olgusu olan dinsel azınlıklar ortaya çıkmıştır. Dinsel azınlık kavramı tutunum ideolojisinin milliyetçilik olarak değişmesiyle zamanla ulusal azınlıklara dönüşmüştür.¹⁶

19. yüzyılda azınlıklar meselesi devletlerarası ilişkilerde bir koz olarak kullanılmış, herhangi bir ülkede yaşayan bir gruba duyulan yakınlık nedeniyle bir devletin ya da devletler topluluğunun bu grubu koruması meselesi sıkça gündeme gelmiştir. 20. yüzyılın başından

---

“gayrimüslim” olmuştur. Bk. Yavuz Ercan, “Türkiye’de Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlıdan Cumhuriyete Gayrimüslimler)”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20 (2008), 14.

¹¹ Komisyon, *Longman-Metro Büyük İngilizce-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Metro, 1993), 938.

¹² Komisyon, *Türkçe sözlük*, I/216; Ahmet Emin Dağ, *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü (İngilizce-Fransızca-Türkçe)* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 312; Selahattin Bağdatlı, *Hukuk Sözlüğü* (İstanbul: Derin Yayınları, 2012), 70; Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 41.

¹³ Naz Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları* (İstanbul: Su Yayınları, 2001), 35.

¹⁴ Ayşe Füsün Arsava, *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993), 43; Levent Ürer, *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları* (İstanbul: Derin Yayınları, 2003), 11.

¹⁵ Baskın Oran, *Türkiye’de Azınlıklar (Kavramlar, Teori, Lozan İç Mevzuat, İçtihat Uygulama)* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2004), 66.

¹⁶ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar*, 119.

itibaren de kavram yeni bir mahiyet kazanmış, artık konu bir azınlık meselesi olmaktan çok insan hakları boyutunda ele alınmaya başlanmıştır.¹⁷ Avrupa Konseyi 1950 yılında imzalanan Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi de azınlık haklarını koruma çabasında olup en etkili denetim mekanizmasına sahip olması yönüyle önemli bir sözleşmedir.¹⁸ Ayrıca Avrupa Konseyi tarafından kabul edilen “*Bölge ya da Azınlık Dilleri Avrupa Şartı (1992)*” ile “*Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi (1995)*” de günümüz azınlık hakları rejimini oluşturan temel belgeler olarak ortaya çıkmıştır.¹⁹

Artan göçler ve başka nedenler sonucunda farklı milletlerin birbiriyle yakınlaşmasına bağlı olarak meydana gelen ve günümüz dünyasında oldukça revaçta olan “azınlık” kavramı “*çoğunluktan din, mezhep, ırk, dil ve bu gibi özellikler bakımından ayrılarak az bir gurubu oluşturan insan topluluğu*” şeklinde ifade edilebilir.

1.2. İslam Hukukuna Göre Azınlık Mefhumu

Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde Mekke’de her açıdan azınlığı oluşturan Müslümanlar pek çok baskı ve şiddete maruz kalmışlardı. Hicretle birlikte Medine’de ilk İslam devletinin temellerini atmaya başlayan Müslümanlar burada nicelik olarak azınlığı iktidar ve hakimiyet anlamında nitelik olarak ise kısmen çoğunluğu oluşturmaya başlamıştı. Buna rağmen Hz. Peygamber (s.a.v.) “Medine Vesikası” olarak adlandırılan belge ile gayrimüslimlerin haklarını esasa bağlamış, bir taraftan kendi varlıklarını, diğer yandan çevrelerindeki gayrimüslim kitlelerin haklarını koruma altına almıştı.²⁰ Bu sözleşme, daha çoğunluğu kâmilten oluşturmada azınlığın varlığı ve hakları için çaba gösteren böylesi hassas, insani ve hukuki bir sistem oluşu itibariyle belki de yeryüzündeki ilk ve tek çalışmadı. Hulefâ-yi Râşidîn döneminde, Suriye ve Irak toprakları fethedilince gayrimüslim toplumlarla daha geniş ölçüde münasebetler olmuştur. Gayrimüslimlerden topluca İslam'a girenler olduğu gibi, kendi dinlerini muhafaza etmek isteyenlere de serbestlik tanınmıştır.²¹

¹⁷ Özcan, “Çerçeve Tebliğ”, 10.

¹⁸ Oran, *Türkiye’de Azınlıklar (Kavramlar, Teori, Lozan İç Mevzuat, İçtihat Uygulama)*, 134; Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, 131.

¹⁹ Sözleşmenin Müslüman azınlığı ilgilendiren iki önemli maddesi şunlardır: Madde 6/2: Taraflar, etnik, kültürel, dilbilimsel veya dinsel kimlikleri nedeniyle tehdit veya ayrımcılık, düşmanlık veya şiddet eylemlerine maruz kalabilecek herhangi bir ulusal azınlığa mensup fertleri korumak için uygun tedbirler almayı taahhüt ederler. Ayrıca Madde 7’de aynı niteliktedir. Bk. Çavuşoğlu, *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*, 135.

²⁰ Ahmet Yaman, “İslam’ın Temel Kaynakları ve Tarihî Tecrübe Işığında Gayrimüslimlerle Birlikte Yaşamın Hukukî Çerçevesi”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015), 22.

²¹ Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayrimüslimler* (İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 2006), 22, 275; Hamdi Döndüren, “İslam Hukukunda Azınlıkların Hakları”, *Altınoluk Dergisi* Şubat, 72 (1992), 15.

Başta Büyük Selçuklu Devleti olmak üzere Türk İslam Devletleri de bu yapıyı esas olarak gayrimüslim politikaları düzenlemişlerdir. Gayrimüslimlerle ilgili düzenlemeler Büyük Selçuklular'dan Anadolu Selçuklu Devleti'ne, oradan Anadolu Beyliklerine ve Anadolu Beyliklerinden biri olan Osmanlı Beyliği'ne geçmiştir.²² Osmanlı Devleti'nde de azınlıklar, etnik kökenleri dikkate alınmaksızın mensup oldukları din veya mezhebe göre gruplandırılmıştır. Bu nedenle Osmanlı halkı Türk, Rum, Bulgar, Arap olarak değil; Müslüman, Ortodoks, Katolik ve Yahudi olarak adlandırılmış ve bu grupların her birine Fatih Sultan Mehmed'den sonra "millet" adı verilmiştir.²³ Osmanlı Devleti fethedilen topraklarda bulunan veya göç yoluyla gelen, farklı din ve kültürlere mensup kimselere dinlerini muhafaza ederek devlet güvencesinde yaşama fırsatı tanımıştır.²⁴

İslam'da azınlıkların tarihi sürecine kısaca değindikten sonra kurumsal yapısına ve hukuki boyutuna da gereği kadar göz atalım:

İslam dini Müslümanların hakimiyet ve çokluk oluşturmalarını ve de buna devam etmelerini tavsiye etmektedir.²⁵ Müslümanların telakkisine göre İslam ülkesinde Müslümanlar ana unsur gayrimüslimler ise dinsel bağlamda azınlıktır.²⁶ İslam devletinin unsuru olan bu iki grupta aslı vatandaşlık hakkına sahiptir. İslam hukukunda gayrimüslimler için, "azınlık" deyimini yerine, "zimmî"²⁷ ve "müste'men"²⁸ ifadeleri kullanılmıştır.²⁹

İslam hukukunda gerek zimmî gerekse müste'men gayrimüslimlere oldukça önemli haklar tanınmış olup tarihte kurulan İslam devletlerinin hukuk sistemlerinde de bu haklar teoride ve pratikte yerini almıştır.³⁰ Kendilerine hukukî özerklik verilmiş; İslam'a ters düşse bile, kendileri için meşru olan iç hukuklarını serbestçe uygulayabilmişlerdir.³¹ Zimmîler

²² Ercan, "Türkiyede Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlıdan Cumhuriyete Gayrimüslimler)", 2.

²³ Gülnihal Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43/1-4 (1993), 50; Yavuz Ercan, *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat'a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları* (Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2001), 203; İlber Ortaylı, "Millet: Osmanlı'da Millet Sistemi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005), 30/66-67.

²⁴ Bozkurt, "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar", 50.

²⁵ Âl-i İmran 3/103

²⁶ Hayreddin Karaman, *Mukayeseli İslam Hukuku*, 3/219; Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi*, 17.

²⁷ Bk. Ahmet Yaman, "Zimmî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2013), 44/434.

²⁸ Bk. Abdülkerim Zeydan, *Ahkâmü'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn Fi Dari'l-İslam* (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1988), 39; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 431.

²⁹ Mustafa Kelebek, "İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı", *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Güz 2019), 257.

³⁰ Fatih Mehmet Yılmaz, *Ebû Hanîfe ve Hadis* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2019), 136.

³¹ Kelebek, "İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı", 257.

bundan dolayı kendilerini bugünkü anlamda bir azınlık gibi hissetmemişler ve genel olarak büyük ayaklanmalar çıkarmamışlardır.³²

İslam hukukunun azınlık haklarına yaklaşımına bakılacak olursa bu da bireysel ve toplumsal olarak iki düzeyde gerçekleşmektedir. Azınlık mensubu bir bireyi “zimmî”; azınlık topluluğunu ise “millet” olarak adlandırabiliriz. Zimmî, mesuliyet ve dokunulmazlığı olan kişi olarak tanımlanabilirken, millet, dinî bir cemaat veya dinî bir kimlik ve söylem etrafında birleşmiş bir ulustur. Her iki düzeyde de azınlıklara insanî ve anayasal haklar verilmiştir.³³

İlk İslam devletinden günümüze İslâm toplumunun bir üyesi olarak yaşayan zimmîler ile müste'menler, tarih boyunca Müslümanlarla karşılıklı güven esasına dayalı sosyal ilişkiler kurmuşlardır. Fakihlerin geliştirdiği “zimmet” teorisi ile İslam toplumunda yaşayan gayrimüslimlerin can, mal, inanç ve değerleri Müslümanların sorumluluğunda kabul edilmiştir.³⁴ İslâm hukukçularının yorumuna göre gayrimüslimlerle yapılan zimmet akdinin gayesi aslında gayrimüslimlerle savaşı sonlandırmak, gayrimüslim tebaanın kendi inançlarının gereğini İslâm egemenliği altında özgürce yerine getirebilmelerini sağlamak ve İslâm'ın değerlerini Müslüman toplum içinde yaşayarak görmelerini temin etmektir.³⁵ Bu noktada yer yer bilgisizlikten ve tahrikten kaynaklanan bazı olumsuzluklar görülse de farklı din ve kültürlerin barış içinde birlikte yaşamalarının somut örnekleri bu sözleşmeler sayesinde kayıt altına alınmıştır.³⁶

İslam hukuku, İslam ülkesindeki azınlıkların haklarını düzenleyip koruduğu gibi Müslüman veya gayrimüslim olarak İslam devletinden gayrimüslim devlete meşru nedenlerle giden veya oranın vatandaşı iken İslam'ı tercih edip orada azınlığı oluşturan tebaası için de özel çaba sarf etmiştir.³⁷ İslam hukukuna göre İslam ülkesi dışında herhangi bir ülkeye eman olarak girilebilmektedir. Bu durum müste'menlik vasfıyla adlandırılmakta ve alınan giriş izni bir anlaşma hükmünde kabul edilmektedir. Müste'menin müsaade ile girdiği ülkede canı,

³² Akgündüz, *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi Pax Ottoman.*, 17; Yaman, “İslam'ın Temel Kaynakları ve Tarihî Tecrübe Işığında Gayrimüslimlerle Birlikte Yaşamının Hukukî Çerçevesi”, 21.

³³ Recep Şentürk, “İslam'da Azınlık Hakları: Zimmiden Vatandaşa”, *İnsan Hakları Araştırmaları* 4 (2006), 49.

³⁴ Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme* (Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2008), 17; Fatih Mehmet Yılmaz, “Hz. Peygamber'in Belli Bir Sebebe Binaen Yapmış Olduğu Fıiller 'İbn Hibbân'ın Et-Tekâsım Ve'l-Envâ` Adli Eseri Özelinde”, *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 192.

³⁵ Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemseddin es-Serahsi, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 1/31; Zeydan, *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn fi Dari'l-İslam*, 61, 62.

³⁶ Yaman, “İslam'ın Temel Kaynakları ve Tarihî Tecrübe Işığında Gayrimüslimlerle Birlikte Yaşamının Hukukî Çerçevesi”, 21.

³⁷ es-Serahsi, *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*, 5/327; Özel, *İslam Hukukunda Ülke Kavramı*, 164; Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 80.

malı ve namusu emniyet altında bulundurulur³⁸ ve aynı zamanda yabancı bir ülkeye ticaret vb. bir maksatla giden müste'men, gittiği ülke halkının malına, canına, namusuna tecavüz edemez.³⁹

1.3. "Müslüman Azınlıklar" Kavramı

Arapça'da "el-ekalliyyâtü'l-Müslime" ve İngilizce'de "Muslim minorities" şeklinde ifade edilen "Müslüman azınlıklar", ortaya çıkışı yakın bir geçmişe dayanan ve lafzî olarak İslam dinine mensup olan azınlık bireyleri içine alan kavramdır.

Müslüman azınlıklar konusunda ilk çalışmalardan birini yapan M. Ali Kettani, çalışmasının giriş kısmında Müslüman azınlığı, "üyeleri Hz. Muhammed'i (s.a.v.) tasdik ettiği ve bu inancı paylaşmayanlar tarafından çoğu zaman farklı muameleye maruz kaldığı için nüfusun geri kalanından farklı bir niteliğe sahip olanlar"⁴⁰ şeklinde tanımlamıştır.

Kettani'ye göre Müslüman azınlıklar, "üyeleri Müslüman olan ve farklı muameleye tabi tutulan bir gruptur. Böyle bir azınlığın varlığı için bu farklı özellikleri taşıyanların bu farklılıktan haberdar olmaları ve bu farklılıktan dolayı aralarında bir dayanışma ruhu olması gerekir; yoksa 'Müslüman azınlıklar' diye bir şey söz konusu olmaz."⁴¹

Yusuf el-Kardâvî'de Kettânî'ye benzer bir tanımla Müslüman azınlığı, "Batı'da Hristiyan toplumunda, Hind bölgesinde Hinduist toplumunda ve Çin'de Buda toplumu içinde yaşayan Müslüman gruplar gibi, inanç ve din açısından bu toplumlardan farklı olan Müslümanların oluşturdukları topluluktur" şeklinde ifade etmiştir.⁴²

Müslüman azınlığın kimlik mücadelesi ve fıkhu'l-ekalliyyât konusunda detaylı bir makale kaleme almış olan M. Rahmi Telkenaroğlu Müslüman azınlığı diğerleri ile aynı ekseninde bir tanımlamayla, "nüfusun geri kalanına göre sayıca az olan veya sosyolojik bakımdan ötelenmiş pozisyondaki bütün Müslüman toplulukları içine alan grup" şeklinde belirtmiştir.⁴³

Müslüman azınlıkları diğerlerine göre daha kapsamlı tanımlayan Ramazan Altınay kavramı, "evrensel bir dini, Hristiyanlıktan sonra dünyanın en çok mensubu bulunan ikinci büyük din olan İslam'ı seçen ve aşağı yukarı aynı dini ilkeleri benimseyen; aynı Allah'a ibadet ederek, aynı ibadet ve uygulamaları yerine getiren ve kendi İslamî miraslarından türetilen, ayırt edilebilir kültür

³⁸ İbn Kayyım el-Cevziyye, *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*, 326.

³⁹ Yaman, *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*, 252.

⁴⁰ M. Ali Kettani, *Muslim Minorities in The World Today* (London: Mansell Publishing, 1986), 2.

⁴¹ M. Ali Kettani, "Müslüman Azınlıkların Problemleri III", çev. Ahmet Yalçın, *Müslüman Azınlıklar Dosyası*, ed. Seyyid Z. Abidin vd., (İstanbul: Akabe Yayınları, 1985), 43

⁴² el-Kardâvî, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyyâti'l-Müslime*, 15.

⁴³ Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhu'l-Ekalliyyât (Azınlıklar Fıkhu)", 275.

özelliklerini ortak olarak taşıyan, gerek tarihsel olarak gerekse ekonomik ve sosyal bir takım çağdaş nedenlerle yaşadıkları ülkelerde azınlık durumunda bulunan insanî gruplar” şeklinde tanımlamıştır.⁴⁴ Sonuç olarak Müslüman azınlığı kısaca, “bir toplumda İslam dinine mensup olup yaşadığı toplulukta nitel ya da nicel olarak azınlığı teşkil eden örgütlenmiş grup” şeklinde tanımlamamız mümkündür.

1.4. Kavramın Oluşum Süreci

İslam başlangıçta sayısal azınlığa ait bir din olarak doğmuş⁴⁵ ve Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından önce çeyrek yüzyıl gibi kısa bir zamanda doğduğu toplumda çoğunluk dini halini almıştır. Peygamberimizin (s.a.v.) vefatından sonra hızla artan fetih faaliyetleri Müslümanların farklı ırk ve dinlere sahip milletlerle karşılaşmalarını ve onların arasında yaşamalarını sağlamıştır.⁴⁶

Müslümanlar yaklaşık on üç yıllık Mekke döneminde yaşadıkları toplumda hem sayısal açıdan az hem de güç itibariyle zayıf tarafı teşkil etmişlerdir. Bu nedenle dini yaşama ve yayma noktasında ciddi zorluklarla mücadele etmek durumunda kalmışlar; bu durumdan kurtulabilmek için çeşitli arayışlarda bulunup⁴⁷ yine azınlığı teşkil ettikleri farklı bölgelere göç etme çabalarına girmişlerdir. Sonunda ilahî izin ile kalıcı hicreti gerçekleştirip yeni yurt ve merkez olarak Medine’yi tercih etmişlerdir.⁴⁸

Zorunlu sebeplerden ötürü Medine’ye hicret eden Müslümanlar ilk dönemde on bini bulan Medine nüfusu içerisinde bin beş yüzü geçmeyen nüfuslarıyla⁴⁹ ve muhataplarının düşmanca tutumu sonucu gelişemeyen nüfuslarıyla hem sayısal ve hem de siyasi açıdan azınlık durumundadırlar.⁵⁰ Ancak hicretten sonra hızla artan ihtidalar vesilesi ile sayısal çoğunluğa ulaşan Müslümanlar gayrimüslim diğer gruplarla ilişkileri düzenleyen Medine Sözleşmesi⁵¹ ve ardından gayrimüslimlere karşı kazanılan zaferler sonrasında siyasi

⁴⁴ Ramazan Altınay, “Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş”, *Dini Araştırmalar* 7/19 (2004), 337.

⁴⁵ el-A’râf 7/86; el-Enfâl 8/26.

⁴⁶ Muhammed Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi* (Ankara: Nur Yayınları, 1979), 198; Seyyid Z. Abidin- M. Ali Kettânî, *Müslüman Azınlıklar Dosyası*, 44; Muammer Arangül, *İslam Hukuku Açısından Kanunların Bağlayıcılığı* (İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017), 292.

⁴⁷ en-Nisa 4/75, 97; Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, 149; Yusuf el-Karadâvî, *İslamda Devlet Mefhumu* (İstanbul: Nida Yayınları, 2013), 24.

⁴⁸ Ahmet Özel, “Hicret”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1998), 17/462.

⁴⁹ Hamidullah, *İslam’da Devlet İdaresi*, 22.;

⁵⁰ Muhammed Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 21, 24.

⁵¹ Hamidullah, *İslam Anayasa Hukuku*, 22.

hakimiyeti de sağlamışlardır.⁵² Daha sonraki süreçte, Müslümanlar, önce Arap yarımadası dışına çıkmış ve ardından geniş coğrafyalarda hızla yer edinmeye başlamışlardır. Bu dönemde gerçekleşen fetihler sonucu ele geçirilen beldelerde halkın çoğunluğunun gayrimüslimlerden oluştuğu bir toplumda yaşayan Müslümanlar, siyasi olarak Müslümanların yönetimi altında buldukları için kendilerini azınlık olarak telakki etmemişlerdir.

İlerleyen asırlarda Müslümanların gayrimüslimlerle hem toplum hem iktidar bağlamında bir arada yaşama tecrübelerinin en önemli örneklerinden birisini Endülüs tecrübesi oluşturmuştur. Bu yeni durum, Müslüman tebaa ile onların bağlı bulunduğu gayrimüslim yönetim arasındaki ilişkilerde bir tartışma cereyanının meydana gelmesine sebep teşkil etmiştir. Bu tarihî olaylardan bir kısmı, özellikle de Endülüs Müslümanlarının kaderi, sömürge dönemi tartışmalarına ve hatta din bilginlerinin günümüz Batı Avrupa'sında yaşayan Müslüman azınlıkların konumuyla ilgili çağdaş tartışmalara yansıtılmıştır.⁵³

Yaklaşık olarak hicrî onuncu asır öncesi döneme kadar mutlak anlamda bir Müslüman azınlık olgusundan söz edemeyiz.⁵⁴ Müslümanların azınlık tecrübeleri bu dönemden sonra Müslüman tüccarların yabancı ülkelere yerleşmeleriyle başlamış, Uzakdoğu'da ve Güney Asya'da ilk Müslüman tüccar kabileleri görülmüştür. Bu insanlar zamanla yerli halkla kaynaşmış, evlilikler ve sosyal ilişkiler tesis etmiş, böylece sayıca çoğalarak belli yerlerde koloniler oluşturmuşlardır. Malezya ve Endonezya gibi ülkelerde olduğu gibi zamanla çoğunluk haline geldikleri de olmuştur.⁵⁵

Dünya üzerinde Müslüman azınlığın oluşum sürecinin ilk dönemi hicrî onuncu asırdan başlayıp on üçüncü asrın sonlarına kadar ki dönemdir. Bu dönemde sömürgecilik başlamış, Batı devletleri Müslümanlarla topyekûn mücadeleye girişmiş, İslam beldelerini işgal etmiş ve bu yerleri kendi içinde bölümlere ayırmak veya sömürge düzeninin bir parçası yapmak amacıyla parçalamışlardır. Bu bölmenin sonucu olarak Müslümanların azınlık olarak yaşayacakları iklimler ortaya çıkmıştır. İspanyolların istilasına üzerine Filipinler ve ayrıca

⁵² Ahmet Bostancı, *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamberin Gayrimüslimlerle İlişkileri* (İstanbul: Rağbet, 2001), 36; Fatih Mehmet Yılmaz, *Sünnet Medeniyeti* (Konya: Yediveren Kitap, 2019), 170.

⁵³ Wasif Şadid- Sjoerd Van Koningsveld, "Gayrimüslim Yönetim Bağlılık: İslam Fıkındaki Tartışmaların ve Bazı Modern İslamcılarının Görüşlerinin Analizi", çev. H. Mehmet Günay, *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004), 162; Arangül, *İslam Hukuku Açısından Kanunların Bağlayıcılığı*, 294.

⁵⁴ el-Karadâvî, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyyâti'l-Müslime*, 17; Abdulhamid Eşref Abdül-Âtı el-Meymî, *Fıkhi'l-Ekalliyyâti'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik* (Kahire: Daru'l-Kelime, 2008), 14.

⁵⁵ İsmail Hakkı Göksoy, "Uzakdoğu", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 267.

Malezya ve Tayland gibi ülkelerdeki Müslümanlar⁵⁶ ile İngilizlerin istilası üzerine Hind bölgesindeki Müslümanlar, Müslüman azınlık oluşumunun ilk nüveleri olarak gösterilebilir.⁵⁷

Diğer bir dönem, hicrî on üçüncü asrın başlarından on dördüncü asrın son çeyreğine kadar devam eden dönemdir. Bu dönem bir önceki dönemin sonucu olarak Müslümanların zayıfladıkları ve dolayısıyla Müslüman azınlıkların yalnız bırakıldıkları dönemdir. Bu dönemde insanlar İslam beldelerinden gayrimüslim beldelere göçmeye başlamışlardır. Bu hareketin nedenleri arasında iş ihtiyacı ve çalışma arzusu ile zaruri göçler gösterilebilir.⁵⁸

Bu dönemin ortalarından itibaren sömürgeci devletlerin iş gücü istihdamına yönelik beklentileri veya kendi talepleri sonucu pek çok Müslüman zor işlerde çalışmak üzere gayrimüslim ülkelere göç etmiş ve oralarda maden ocaklarında çalışmışlardır.⁵⁹ Hindistan, Endonezya, Mısır, Türkiye, Cezayir, Tunus, Fas gibi ülkeler çalışma amacıyla batıya göç veren önemli İslam ülkeleridir.⁶⁰ Hindistan, Malezya ve Endonezya ise İngiltere ve Fransa gibi batı ülkelerine askerî amaçlı göçler vermiştir.⁶¹ Bu dönemde siyasî nedenlerle yapılan göçler de gayrimüslim ülkelerde Müslüman azınlık oluşumuna sebep olmuştur. Rus İmparatorluğundaki Tatarlar, Dağıstan ve Çeçenistan Müslümanları, Sırp zulmü sonucu Bosna'dan yapılan göçler bu duruma örnektir.⁶²

Son dönem ise hicrî on dördüncü asrın son çeyreğinden günümüze kadar devam eder. Bu dönemde de iş göçü hareketleri artarak devam etmiş ve gayrimüslim ülkelerde azınlığı oluşturduğu halde sayıları milyonları bulan Müslüman gruplar oluşmuştur. Ayrıca pek çok öğrenci eğitim amaçlı olarak gayrimüslim beldelere göç etmiş ve orada kalmışlardır.⁶³ Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak yeme-içme, dil, eğitim ve dinî yaşam gibi sosyal hayatın temel

⁵⁶ el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 15; Göksoy, "Uzakdoğu", 273; Seyyid Z. Abidin - M. Ali Kettânî, *Müslüman Azınlıklar Dosyası*, 45; Merve Sena Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkhî (Fikhü'l-Ekalliyât) Tartışmaları* (Yayımlanmamış Y.L. Tezi: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enst. Temel İslam Bilimleri, 2016), 31.

⁵⁷ Şah Abdülazîz ed-Dihlevî'nin "darü'l-harp fetvası" ile modern dönemdeki tartışmalar başlatılabilir. Bk. Talat Koçyiğit, "Abdülazîz ed-Dihlevî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/188.

⁵⁸ el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 16.

⁵⁹ Balcı, *Müslüman Azınlıklar ve Problemleri*, 155.

⁶⁰ Avrupada ki Türk varlığı ve problemleri adına güzel bir değerlendirme için Bk. Yakup Çoştur, "Avrupa'daki Türk Varlığı: Din ve Kimlik Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme", *İslam Coğrafyasında Terör, Göç ve Mültecilik* (Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017), 153.

⁶¹ Hilal Görgün, "Almanya Belçika ve Hollanda", *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998), 49; Canatan, *Avrupada Müslüman Azınlıklar*, 12, 13.

⁶² Hâlid Abdülkadir, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime*. (Trablus: Dârü'l-İman, 1998), 152; Shadîd- Koningsveld, "Gayrimüslim Yönetime Bağlılık: İslam Fıkıhdaki Tartışmaların ve Bazı Modern İslamcıların Görüşlerinin Analizi", 161, 163.

⁶³ el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 17.

ihtiyaçları noktasında Müslüman azınlığın pek çok sorunla karşılaşmasına ve bunlar karşısında ciddi mücadelelere girmelerine sebep olmuştur.⁶⁴

Yusuf el-Karadâvî'ye göre bu son dönemin özellikle ilk kısmı için "kayboluş aşaması" diyebiliriz. Bu merhalede Müslüman azınlık bir şuur ve hassasiyet sahibi olmayıp hatta pek çoğu İslamî kimliklerinin farkında dahi değildirler. Ona göre bu durum Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devleti'nin çökmesi, Batı medeniyetinin yükselişe geçmesi ve sömürgeci devletler karşısında İslam ülkelerinin daha önce yaşamadıkları hezimet sonucunda ortaya çıkmıştır.⁶⁵ Gerçekten de, hiç kimse, Müslüman İmparatorlukların yeryüzünden silinip geçmişte onlar tarafından yönetilen toprakların bir zaman gelip de gayrimüslimler tarafından yönetileceğini ve Müslümanların gayrimüslim yargı sistemine tabi olarak yaşamak zorunda kalacaklarını tahmin edememişti.⁶⁶

2. Müslüman Azınlıklar Fıkının Kavramsal Analizi

2.1. Kavramın Oluşum ve Gelişim Süreci

İster gayrimüslim idare altında kendi ülkelerinde azınlık halinde yaşayanlar isterse gayrimüslim ülkelerde göçmen olarak bulunan Müslüman gruplar olsun, Müslüman azınlıklar özellikle son elli yıl içerisinde asıllarına dönmeye ve özgürlükleri için mücadeleyi artırmaya başladılar. Böylelikle inançlarının ve mümtaz mesajlarının farkına vararak geldikleri İslam dünyasındaki kardeşleriyle iletişime geçmeye başlayıp onlardan kendileri için mescitler kurmaları ve kendilerine dini öğretecek ilim adamları göndermeleri için yardım istediler.⁶⁷

Bu uyanış, Batı ülkelerindeki göçmenlerin geriye dönmemelerini ve onlara katılan yeni grupların asimile olmamalarına vesile oldu.⁶⁸ Asli vatanlarında zulüm gören kimi Müslümanlar ise sağlam inançlarına ve dini öğretilerine bağlı kalarak orada yeni nesillerin tohumlarını ektiler.⁶⁹ Böylece Müslüman azınlıklar için uyanış çağı diyebileceğimiz yeni bir çağ başlamış oldu. Bu uyanış zamanla asli vatanında azınlık olan Müslümanların harekete geçmesini, kimliklerini ve dinlerini savunmaya başlamalarını da sağladı. Böylece günümüz

⁶⁴ el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyâtü'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 17.

⁶⁵ Karadâvî, *Fî Fikhî'l-Ekalliyâtü'l-Müslime*, 20.

⁶⁶ Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhu'l-Ekalliyât (Azınlıklar Fıkhu)", 276.

⁶⁷ el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyâtü'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 20; el-Karadâvî, *Fî Fikhî'l-Ekalliyâtü'l-Müslime*, 23.

⁶⁸ Çoştı, "Avrupa'daki Türk Varlığı: Din ve Kimlik Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme", 162.

⁶⁹ el-Karadâvî, *Fî Fikhî'l-Ekalliyâtü'l-Müslime*, 22; Abdullah b eş-Şeyh el-Mahfuz ibn Beyye, *Smâatü'l-fetvâ ve fikhü'l-ekalliyât*. (Cidde: Darü'l-Minhac, 2007), 164.

dünyasında Avrupa'da, Amerika'da, Avustralya'da, Yakın Doğu ve Afrika'da gördüğümüz şu anki şeklini aldı.⁷⁰

Müslüman azınlığın, Batı ülkelerinde özellikle son yüzyılda yoğun göç dalgasının hasil ettiği artan varlıklarıyla birlikte inanç, kimlik, düşünce ve özellikle günlük yaşam sahasında bireysel, ailevî ve toplumsal pek çok probleme maruz kaldıkları da aşikardır.⁷¹ Bu problemlerden bazısı gayrimüslim yönetimin Müslümanların dinî hususiyetlerini gözetmemeleri ve bazı haklarına tecavüzleri sonucu ortaya çıkan siyasî problemler olup bir kısmı da hakim çoğunluğun Müslümanların hayat şartlarına ve hatta gelirlerine müdahale etmelerinden ötürü yaşadıkları ekonomik problemlerdir. Diğer bir kısmı ise sosyal hayata, eğitim-öğretime ve medyaya çoğunluğun hâkim olmasından ve azınlığın inançlarını, değerlerini ve şahsî kimliklerini dikkate almamalarından ötürü ortaya çıkan kültürel problemlerdir.⁷²

Müslümanların problemlerinin en önemlilerinden birisi şüphesiz dinlerini yaşarken karşılaştıkları sorunlardır. Bu sorunlar aslında Müslümanların dinî kimliklerine, inanç ve ibadetlerine bağlılıklarından ve evlilik ya da boşanma gibi aile hukuku konularıyla yeme, içme, giyinme gibi muamelat konularında dini hükümlere riayet etme çabalarından kaynaklanır. Bunun yanında gayrimüslimlerle bir arada yaşarken onlara katılma ya da onlardan uzaklaşma tercihleri arasındaki ikilemden doğar.⁷³

Kişinin dünyevî ve uhrevî sahada lehine ve aleyhine olan eylemlerle bağlantısını ortaya koyup ibadet, muamelat, ukûbât ve ahlak alanlarını kapsamına alan fıkıh sahası ile ilgili problemler,⁷⁴ gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların karşılaşacakları problemlerin oldukça geniş bir bölümünü teşkil etmektedir.⁷⁵ Bunlardan bazıları Batı ülkelerinde ikamet etmek⁷⁶, bu ülkelerden vatandaşlık hakkı almak,⁷⁷ bu hakkı almak için gayrimüslimlerle evlenmek, Batı hukukunda olmamasına karşın ikinci eşle dinî nikahla

⁷⁰ el-Karadâvî, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyâtî'l-Müslime*, 23; el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 20; Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhu'l-Ekalliyât (Azınlıklar Fıkhu)", 276.

⁷¹ Kettani, *Muslim Minorities in The World Today*, 5; Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhu'l-Ekalliyât (Azınlıklar Fıkhu)", 276.

⁷² el-Karadâvî, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyâtî'l-Müslime*, 5, 24; el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 26; Çoştı, "Avrupa'daki Türk Varlığı: Din ve Kimlik Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme", 171.

⁷³ el-Kardavi, *Fî Fıkhi'l-Ekalliyâtî'l-Müslime*, 5, 6; Altınay, "Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş", 343; Abdülmeccid en-Neccâr, "Nahve te'sîlin fıkhiyyin li'l-ekalliyâtî'l-müslime bi'l-müctemeâtî'l-garbiyye" 28 (Erişim: 04 Ağustos 2020).

⁷⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh İlmine Giriş* (İstanbul: Dem Yayınları, 2019), 12, 13.

⁷⁵ Mehmet Yalar, *Gayrimüslim Bir Ülkede İslami Hayatın Problemleri* (İstanbul: Uluçay Yayınları, 1993), 17, 22.

⁷⁶ Arangül, *İslam Hukuku Açısından Kanunların Bağlayıcılığı*, 297.

⁷⁷ Selahaddin Sultan, *el-Muwâtane fi Gayri Diyârî'l-İslam* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008), 19.

evlenmek, bir bayanın şer'î nikahla fiilî olarak evli olduğu halde devletten yardım almak için resmî kanunu kullanarak boşanma talebinde bulunması, çalıştığı halde bunu bildirmeyerek işsizlik maaşı alması gibi doğrudan pratik hayatla ilgili elzem sorunlardır.⁷⁸ Diğer yandan faiz, gayrimüslimlerle alışverişler, ortaklık, kefalet, vekalet vs. gibi iktisadi pek çok problem daha mevcuttur.⁷⁹

Müslümanların gayrimüslim ülkelerde bulunmalarının ortaya çıkardığı sorunlardan birisi de yargı yetkisidir. Müslümanların İslam ülkesinin dışında hala İslam hukukuna bağlı olup olmadıkları ya da Müslüman hakimlerin gayrimüslim yönetimler altında yaşayan kişilerle veya yapılan fiillerle ilgili konuları ele alma yetkilerinin olup olmadığı meselesi de Müslüman azınlıklarla doğrudan ilgili meselelerdendir.⁸⁰

Müslümanın hayatında en büyük önemi arz eden din sahasının pratikle bağlantısını oluşturan fıkıh alanında ise bu problemler birey ve toplum ilişkisinin bir sonucu olarak bireye sağlayacağı yarar ve zarar denkleminde bağlı olarak daha büyük önem arz etmekte ve çözüme kavuşturulmak durumundadır.⁸¹ Bu vesileyle Müslüman azınlığın artan sorunları ve çözüm arayışları Müslüman azınlıklar fıkı için hasıl olan ihtiyacı ortaya çıkarmış⁸² ve alimler, akademisyenler, müteşebbisler, kanaat önderleri ve idareciler tarafından bu boşluğu doldurmak ve ihtiyaçlara cevap vermek amacıyla zamanla Avrupa ve ABD'de bağımsız teşkilatlar kurulmuştur.⁸³ Bu teşkilatlar süreç içerisinde fetva vermektan öteye geçerek geniş çaplı konferanslar ve sempozyumlar düzenlenmeye başlamıştır.⁸⁴

Sonuç olarak Müslüman azınlıklar fıkının oluşum süreci Müslüman azınlığın fikhî problemlerine çözüm arayışlarıyla başlayıp, dünya genelinde kurulan İslamî teşkilatların Batı'da yaşayan Müslümanlara dinî yaşamlarında karşılaştıkları sorunlara çözüm getirme gayretiyle yaptıkları birtakım girişimlerle şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak Batı'da yaşayan Müslümanlar uyanışa geçerek teşkilatlanmışlar ve hem genel hem de dinî ve fikhî

⁷⁸ el-Karadâvî, *Fî Fikhi'l-Ekalliyyâtî'l-Müslime*, 6; el-Meymî, *Fikhü'l-Ekalliyyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 31; Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fikhu'l-Ekalliyyât (Azınlıklar Fıkı)", 278.

⁷⁹ Yalar, *Gayrimüslim Bir Ülkede İslami Hayatın Problemleri*, 73, 86, 88.

⁸⁰ Arangül, *İslam Hukuku Açısından Kanunların Bağlayıcılığı*, 296; Shadıd - Koningsveld, "Gayrimüslim Yönetime Bağlılık: İslam Fıkındaki Tartışmaların ve Bazı Modern İslamcılarının Görüşlerinin Analizi", 160.

⁸¹ Altınay, "Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş", 347.

⁸² Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkı (Fikhü'l-Ekalliyyât) Tartışmaları*, 33.

⁸³ Bu bağlamda ABD'de 1988 yılında Kuzey Amerika Fıkıh Konseyi, Avrupa ülkelerinde yaşayan Müslümanların karşılaştıkları problemler hasebiyle 30 Mart 1997 yılında Londra 'da Avrupa İslam Teşkilatları Birliği ve Avrupa Fetva ve Araştırmalar Meclisi kurulmuş.

⁸⁴ el-Karadâvî, *Fî Fikhi'l-Ekalliyyâtî'l-Müslime*, 6; İbn Beyye, *Smâatü'l-fetvâ ve fikhü'l-ekalliyyât.*, 163; Telkenaroğlu, "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fikhu'l-Ekalliyyât (Azınlıklar Fıkı)", 276.

anlamda Müslümanların sorunlarına çözüm aramaya başlamışlardır. Süreç işledikçe işin ufak tefek gayretlerle olmayacağı ve sistemli, özerk yeni bir fıkha gerek olduğu anlaşılmış, basit tartışmalardan sonra bu yeni fikhın adı olarak “*fikhul ekalliyyât*”ta karar kılınmış; akabinde bu fıkıh için metodoloji geliştirmeye başlanmıştır.

2.2. Tanımlandırılması

İslam’ın ilk dönemlerinde Kur’ân ve hadis merkezli dinî bilgiyi ifade eden kavramlardan biri olarak kullanılan fıkıh, İslam toplumunda dinî bilginin gelişmesi ve alt ilim dallarının oluşmasıyla hicrî ikinci asrın sonlarından itibaren İslam dininin bireysel ve toplumsal hayata yönelik ameli hükümlerini bilmeyi ve bu konuyu inceleyen ilim dalını ifade eden bir terim halini almıştır.⁸⁵

Hicrî ikinci asırda fikhın kaynakları ve muhtevası üzerine yapılan derin düşünceler sonucu fıkıh usulü adıyla bilinen ve dünyada ilk defa Müslümanlar tarafından kurulup geliştirilen ilim dalı doğmuş, böylece fikhın bir alt dalı olan ilk disiplin ortaya çıkmıştır. Bu alt disipline oluşum ileriki asırlarda devam edegelmiş, fikhın bazı konuları müstakil eserlerle ele alınmış ve böylece genel fıkıh ilmi dâhilinde özel fıkıh dalları ortaya çıkmıştır.⁸⁶

XIX. yüzyıldan itibaren Batının etkisiyle kanunlaştırma hareketi başlayınca çıkarılan kanunlara paralel olarak fıkıh ilminin alt dalları ve konuları yeni adlarla anılmaya başlanmış ve fikhın yeni alt dalları oluşmuştur. “Ahvâlü’ş-şahsiyye” (şahıs ve aile hukuku), “münâkehât-mufârekât” (aile hukuku), “uküd ve iltizâmât” (borçlar hukuku), “cinâyât” (ceza hukuku), “düstûr” veya “nizâmül-hükm” (anayasa hukuku) bu değişimin örnekleridir.⁸⁷

Temelleri yukarıda bahsedilen tarihî sürece dayanan, diğer bilim dallarında son birkaç asırdır kendini gösteren bağımsız alt bilim dalları oluşumu, son dönemde İslamî ilimlerde özellikle İslam fıkıhı alanında da tezahür etmiş; bu meyandan olmak üzere “fıkhü’s-sünne”, “fıkhü’l-evleviyyat”, “fıkhü’l-ekalliyyat” gibi özel adlarla anılan fıkıh dalları ortaya çıkmıştır. Böylece bireysel ve toplumsal sorunlara birtakım politik ve ideolojik kaygılardan ötürü çözüm öneremeyen fıkıh ilmi, bunlara genel fıkıh içerisinde sistematik ve bilimsel bir özerklik kazanan müstakil fıkıh alt dallarıyla çözümler üretmek yoluna gitmiştir.

⁸⁵ Hayreddin Karaman, “Fıkıh”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV. Yayınları, 1996), 13: 22.

⁸⁶ Ali Bardakoğlu, “Fıkıh”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996), 13/22.

⁸⁷ Ahmet Yaman & Halit Çalış, *İslam Hukuku* (Ankara: Bilay Yayınları, 2018), 32; Bardakoğlu, “Fıkıh”, 13/22.

Fıkıh tarihinde, hukuki çözüm bekleyen belli problemlerin yoğunlaştığı sahalara fıkıh kelimesinin izafe edilmesinin örneklerinden birisi de “fıkhü’l-ekalliyât” kavramıdır. Klasik fıkıh literatüründe yer almayan “Müslüman azınlıklar fıkhı” kavramı varlığı üzerinde meydana gelen pek çok tartışmayla birlikte son zamanlarda Batı’da ve İslam ülkelerinde İslam fıkhının yeni bir alt disiplini olarak yaygın bir şekilde kullanılmaya başlanmıştır. Kavram Arapça’da فقه الأقلّيات (Fıkhü’l-ekalliyât), فقه الأقلّيات المسلمة (Fıkhü’l-ekalliyâti’l-Müslime) gibi terkiplerle birebir ifade edilirken aynı zamanda; فقه المسلمين في غير المجتمع الاسلامي (Fıkhü’l-Müslimiyn fi gayr-i’l-müctemai’l-İslâmi), فقه الجاليات (Fıkhü’l-câliyyât),⁸⁸ فقه المُعْتَرِبِينَ (Fıkhü’l-muğteribîn) gibi kullanımlarla da karşılık bulmuştur. İngiltere’de ise “Fiqh for minorities” ve “Fiqh on minorities” gibi formlarla ifade edilmektedir.⁸⁹

Müslüman azınlıklar fıkhı kavram olarak, literatürümüze geçen yüzyılın sonlarına doğru girmiş olup İslam fıkhı sahasında yer edinen yeni bir kavramdır. Kavramın oluşum süreci, yirminci yüzyılın sonlarında “Râbitatu’l-Âlemi’l-İslâmî” ve “İslam Konferansı Örgütü” gibi dünya çapında faaliyet gösteren İslâmî teşkilatların kurulması ve Batı ülkelerinde yaşayan veya sömürge durumunda olan Müslüman toplulukların sorunları ve hakları üzerine çalışmalarda bulunmalarıyla başlamıştır.⁹⁰

Bu teşkilatlar, yaşadıkları pek çok problemden ötürü o dönemde çoğu halkların önemli sorunu ve çoğu iktidarların önemli gündemi olan, yaşadığı toplumdan sayı ve kuvvet açısından az bulunan topluluklar için uluslararası literatürde kullanılan ve dikkat çeken bir kavram olan “minorities” yani “azınlıklar” kavramının karşılığında bu kavramın Arapça karşılığı olan “ekalliyât” kelimesini kullanmışlardır. Böylece özel ilgi alanı azınlık konumunda olup sıkıntı içerisinde bulunan Müslüman toplumlar olan bu teşkilatların çalışmalarıyla “Müslüman” ve “azınlık” kavramları aynı terkipte yer bularak “Müslüman azınlıklar” kavramının oluşması sağlanmıştır. Kavramın bu şekilde adlandırılmasında

⁸⁸ Arapça “câliyât” (sömürge, azınlık) kavramı da “ekalliyât” anlamında kullanılmakla beraber bu kelime kadar şöhret bulmamıştır. Müslüman azınlık fıkhı kavramına alternatif olarak “fıkhü’l-câliyât”, “fıkhü’l-muğterabîn” ve “el-Müslimîn fi ğayri’l-Müctema’i’l-İslâmiyyin” gibi terkiplerde kullanılmıştır. el-Karadâvî, *Fî Fıkhî’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, 12.

⁸⁹ el-Karadâvî, *Fî Fıkhî’l-Ekalliyâti’l-Müslime*, 13; ibn Beyye, *Smâatü’l-fetoâ ve fıkhü’l-ekalliyât.*, 164; Taha Jabir al-Alwani, *Towards a fiqh for minorities : some basic reflections.* (London: The International Institute of Islamic Thought, 2003), 20/6; el-Meymî, *Fıkhü’l-Ekalliyâti’l-Müslime beyne’n-Nazariyye ve’t-Tatbik*, 80; Taha Cabir Alvani, “Medhal ilâ Fıkhî’l-Ekalliyât (Nazarât Te’sisiyye)”, *İslamiyyetü’l-Ma’rife* 5/19 (1999), 10.

⁹⁰ İbn Beyye, *Smâatü’l-fetoâ ve fıkhü’l-ekalliyât.*, 163.

“ekalliyyât” kavramının uluslararası toplum ve hukuk nezdinde kabul görmüş ve de kullanılıyor olmasının da önemi büyüktür.⁹¹

Bunun yanında modern bilimin tesiriyle İslami bilimlerde ortaya çıkan alanda hususileşme gayretinden etkilenen fıkıh ilminde yer edinen “fıkhü’s-sünne” ve “fıkhü’s-siyâse” gibi kavramsallaşmalar azınlıklar için de hususi bir alan oluşturma gayretiyle birleşerek “Müslüman azınlıklar fıkıhı” terkinin doğuşuna zemin hazırlamıştır.⁹²

Fıkhü’l-ekalliyyât kavramı ilk olarak Kurtuba Üniversitesi rektörü Taha Câbir el-Alvânî tarafından yöneticisi olduğu Kuzey Amerika Fıkıh Konseyi’nde (FCNA-Fiqh Council of North America) 1994 yılında zikredilmiştir.⁹³ Kavramın yaygınlık kazanmasında ise 1997’de kurulmuş ve o dönem Yûsuf el-Karadâvî’nin yönettiği Avrupa Fetva Meclisi’nin -diğer adıyla Avrupa Fetva ve Araştırma Konseyi (ECFR-European Council for Fatwa and Research)-İrlanda’nın başkenti Dublin’de düzenlediği toplantılarda “azınlıklar fıkıhı” kavramını kullanmayı karara bağlaması etkili olmuştur.⁹⁴

Müslüman azınlıklar fıkhının terminolojik tanımlandırılmasına gelecek olursak, bu alanda inceleme yapmış ve farklı boyutları üzerine eserler kaleme almış çevreler Müslüman azınlıklar fıkhını şu şekilde tanımlanmışlardır:

Avrupa Müslümanlarının fıkhî sorunlarına uzun yıllardır çözümler üretmeye çalışan bir teşkilat olan Avrupa Fetva Meclisi tarafından Dublin’de düzenlenmiş olan konferansta azınlıklar fıkhının muhtevası “Müslüman azınlık fıkıhı İslam ülkesi dışında yaşayan Müslümanları ilgilendiren fıkhî hükümleri ihtiva eder” şeklinde bildirilmiştir.⁹⁵

Kuzey Amerika Fıkıh Konseyi’nde aktif görev alan ve azınlık fıkıhı alanında pek çok çalışma yapan meşhur İslam bilgini Tâhâ Câbir el-Alvânî’ye göre ise Müslüman azınlık fıkıhı, “şer’i hükmün, toplumun koşulları ve yaşadığı mekan ile irtibatını dikkate alan özel bir fıkıh türüdür.” ve “Bu fıkıh özel koşulları olan ve başkaları için uygun olmayan hükmün kendisi için uygun olacağı sınırlı bir topluluğun fıkıhıdır.”⁹⁶ Ona göre Müslüman azınlıklar fıkhının amacı Müslüman azınlığın problemlerini yeni bir içtihat metodu ile çözüme kavuşturmadır. Bu yöntem ise aslı itibarıyla Kur’an-ı Kerim ve Sünnet’in küllî kaidelerden ve ana gayelerinden

⁹¹ İbn Beyye, *Smâatü’l-fetvâ ve fıkhü’l-ekalliyyât.*, 163, 164.

⁹² İbn Beyye, *Smâatü’l-fetvâ ve fıkhü’l-ekalliyyât.*, 166.

⁹³ Muhammad Khalid Masud, “Islamic Law and Muslim Minorities”, *International Institute Newsletter* 11 (2002), 17; Telkenaroğlu, “Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhü’l-Ekalliyyât (Azınlıklar Fıkıhı)”, 276.

⁹⁴ Karar no: 50 (12/5)

⁹⁵ İbn Beyye, *Smâatü’l-fetvâ ve fıkhü’l-ekalliyyât.*, 164; al-Alwani, *Towards a fiqh for minorities: some basic reflections.*, 20/6.

⁹⁶ al-Alwani, *Towards a fiqh for minorities: some basic reflections.*, 20/10.

hareketlenmelidir. Müslümanın öteki ile ilişkisinde geleneksel metotlar aşılmalı ve yeni yöntemler geliştirilmelidir. el-Alvânî azınlık fıkını “fakiherin genel İslâm hukukunu göz önünde bulundurarak ve özel bir toplum içerisinde yaşamakta olan özel durumları ilişkilendirerek, başkaları için uygun olmayan ancak o özel durumlar için uygun olabilecek fikirler ortaya koyma çabası” olarak nitelendirmektedir.⁹⁷

Kendi ifadesiyle çeyrek asırdır Avrupa, Amerika ve Yakın Doğu’ya yaptığı seyahatler ve buralarda katıldığı konferans ve toplantılarda kendisine yöneltilen sorulara cevap arayışlarının neticesi olarak ortaya koyduğu akademik icraatlarla Müslüman azınlıklar fıkına özel bir önem veren Yusuf el-Karadâvî “*Fıkhu’l-ekalliyyâti’l-Müslime*” adlı eserinde kavramı şöyle tanımlamıştır:

“Müslüman azınlıklar fıkı, Batı’da veya vatandaşlarının çoğu İslam’ı tatbik etmeyen diğer başka ülkelerde yaşayan azınlık Müslüman toplumun yaşadıkları şartları ve ihtiyaçları gözeterek, İslam dininin naslarının ışığı altında, İslam hukukunun kuralları ve maksatlarını dikkate alarak, problemlere çözüm üreten bir fıkıhtır.”⁹⁸

Karadâvî’nin ifadesine göre Müslüman azınlıklar fıkının amacı, gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslüman toplumun içtimai ve dini problemlerini yaşanan vakiyayı dikkate alan çağdaş bir fıkıhla çözmektir. Bu öyle bir fıkıh olmalıdır ki naslara, şeriatın maksat ve kurallarına dayanmanın yanında zaman ve mekân farkını ve insanların durumlarını da dikkate almalıdır. Batı toplumu içerisinde varlığı zarurî ve İslam ümmetinin de bir parçası olduğu mutlak olan Müslüman azınlık toplumuna genel fıkıh dairesi içerisinde özel bir fıkıh ihdas etmemiz gerektiği ortadadır.⁹⁹

Kardâvî’ye göre, asrın Müslümanlarının en büyük sorunlarından biri öteki ile birlikte bir yaşam sürdürme ve bu yaşamın getirdiği sorunlara katlanmaksa asrın İslami ilimler dünyasının en büyük sorunu da bu Müslümanların sorunlarına dini ve hayati realiteler ikileminde çözümler üretmeye çalışmaktır. Bunun farkında olan ve bu alanda çalışmalarda bulunan bazı akademisyenler gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların sorunlarının çözümünü yeni bir fıkıh dalı geliştirerek başaracaklarına inanmışlar ve yirminci asrın son çeyreğinde “*fıkhu’l-ekalliyyat*” kavramını literatüre sokmuşlardır.¹⁰⁰

⁹⁷ el-Alvânî, “Azınlık Fıkına Giriş (Temellendirici Bazı Mülâhazalar)”, 141; Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkı (Fıkhu’l-Ekalliyyât) Tartışmaları*, 222.

⁹⁸ el-Karadâvî, *Fî Fıkhi’l-Ekalliyyâti’l-Müslime*, 30.

⁹⁹ el-Karadâvî, *Fî Fıkhi’l-Ekalliyyâti’l-Müslime*, 29.

¹⁰⁰ el-Karadâvî, *Fî Fıkhi’l-Ekalliyyâti’l-Müslime*, 29.

Eserinde Müslüman azınlıklar fıkının tanımı, keyfiyeti ve oluşumunu bağımsız bir başlık altında ayrıntısıyla ele alan Abdullah b. Beyye şunları söylemektedir:

“Gayrimüslim ülkede yaşayan Müslüman azınlıkların durumunu zaruret ve ihtiyacın özel anlamını kapsayan genel zaruret durumuyla vasıflandırabiliriz. Bu durum için özel bir fıkha ihtiyaç vardır. Ancak bunun anlamı kaynağı Kitap ve Sünnet olan İslam fıkhi çerçevesi dışında yeni bir fıkıh ihdas etmek değildir. Müslüman azınlıklar fıkhi, İslam fıkhi ve onun delilleri dışında yeni bir fıkıh üretme çabası şeklinde yorumlanmamalıdır. Bu fıkıh, “yolculuk fıkhi” ve “kadınlar fıkhi”, adlandırmalarında olduğu gibi ‘zaruri şartlara sahip ve ihtiyaçları barındıran bir çevre karşısında özel hükümler getiren bir fıkıh türü’ olarak yorumlanmalıdır.”¹⁰¹

Tunuslu araştırmacı Abdülmecid en-Neccâr da el-Karadâvî ve el-Alvânî gibi Müslüman azınlığın doğal yapısının bozulmaması ve gayrimüslim ülkelerde vatandaşlık görevlerini yerine getirmeleri gerektiğine dikkat çekmiştir. Ona göre Müslüman azınlık fıkhi, Müslüman azınlığın kalıcı varlığını sağlayacak bir fikhî yöntem ortaya koyabilmek ve onların gayrimüslim ülkelerdeki problemlerine cevap üretebilmek için var olmalıdır.¹⁰²

Tarık Ramazan Müslüman azınlığı Batı medeniyeti üzerinden ele almış, İslâm geleneklerine bağlı ancak Batı gerçeğini göz ardı etmeksizin bağımsız bir Avrupa İslâmı oluşturmayı hedeflemiştir. Ona göre azınlık fıkhi, İslâmî kaynakların irdelenmesi ve Batı bağlamında yorumlanması ile oluşacaktır. Ayrıca O “azınlık fıkhi” ifadesini de yerinde bulmayarak Müslümanların azınlık değil, buldukları toplumun bir parçası olarak düşünülmesi gerektiğini savunmaktadır.¹⁰³

M. Ali Kettânî, Müslüman azınlığı “politik bir birimde gayrimüslimlerle karşılaştırıldığında *daha az sayıdaki Müslümanlardan oluşan herhangi bir grup*” olarak tanımlamıştır.¹⁰⁴ Bu ifadede modern azınlık tanımından farklı olarak “sayıca daha az olma” ölçütü dikkate alınmamıştır. Bunun sebebi, tarihsel süreçteki somut örneklerle bakıldığında, Müslümanların sayıca çok olup statü olarak azınlıkta kaldıkları bölgelerin bulunmasıdır. Kettânî daha sonra bu tanımını “yaşadığı toplumdaki üyeleri Müslüman olmasıyla farklılaşan ve genellikle farklı muamele gören grup” şeklinde değiştirmiştir.¹⁰⁵

¹⁰¹ İbn Beyye, *Smâatü'l-fetvâ ve fikhü'l-ekalliyât.*, 167.

¹⁰² en-Neccâr, “Nahve te’sîlin fikhîyyin li'l-ekalliyâtî'l-müslime bi'l-müctemeâtî'l- garbiyye”, 5.

¹⁰³ Tarık Ramazan, *Western Muslims and The Future of Islam* (Newyork: Oxford University Press, 2004), 70.

¹⁰⁴ Kettani, *Muslim Minorities in The World Today*, 5.

¹⁰⁵ M. Ali Kettani, “The Problems of Muslim Minorities and Their Solutions”, *Muslim Communities in non-Muslim States* (London: Islamic Council of Europe, 1980), 92.

Müslüman azınlığı tanımlayan bir başkası ise konu üzerine ilk akademik çalışmalardan birini yapan Süleyman Tubulyak'tır. O, kavramı “içinde yaşadıkları toplumdan İslâm'a müntesip olmakla ayrılan ve bütün gücüyle Müslümanlığını korumaya çalışan insan toplulukları” şeklinde ifade etmiştir.¹⁰⁶

M. Rahmi Telkenaroğlu *fıkhü'l-ekalliyât*'ı “yurt dışında yaşayan Müslümanları ilgilendiren ve ev sahibi ülkelere ait sosyolojik, politik ve ekonomik şartların beslediği fıkhi meselelere cevap arayan icthadlar mecmuası” şeklinde tanımlamaktadır. Telkenaroğlu *fıkhü'l-ekalliyât* için “azınlıklar ilmihâli” ifadesini kullanmış; ilgi sahasını, azınlık statüsündeki Müslüman nüfusun karşı karşıya olduğu üst kültür gruplarına ait geleneksel eğilimler ve hukukî kurallar olarak belirlemiş ve “nedeni ne olursa olsun gayrimüslim toplumlarda yaşayan Müslüman azınlığın problemlerini İslam hukuku çerçevesinde inceleyen bilim dalıdır” şeklinde tanımlamıştır.¹⁰⁷

Merve Sena Hasdemir azınlık fıkını, Müslüman azınlıkların içinde yaşanan toplumlarla olumlu bir şekilde entegrasyonlarını sağlamak amacıyla ortaya çıktığını söylemiştir.¹⁰⁸ Ona göre azınlık fıkı, Müslümanların farklı toplumlara uyumunu sağlama ve dinî kimliklerini koruma işlevini aynı anda yerine getirebilmekte; Müslüman kişiyi bireyi toplumun bir ferdi, daha da önemlisi, modern toplumun hukuk kurallarına uyan, hak ve sorumluluklarının bilincinde bir şahsiyet yapmayı başarmaktadır. Yani azınlık fıkı, teorik olarak kalıcı bir varlık ve “nitelikli Müslüman”ın ortaya konulabilmesi için tasarlanmıştır.¹⁰⁹

Müslüman azınlık fıkıhçılarının yorumlarına bakacak olursak bu disiplinin gayesinin İslami azınlığın yaşantısını düzenleyen çözümler üretme olduğunda hemfikir olduklarını ve bu fıkın Müslümanın sadece bireysel düzeyde değil toplumsal düzeyde de inancını ve dinini koruma ve bunların gereklerini yerine getirme çabası taşıdığını söyleyebiliriz. Ayrıca Müslüman azınlıklar fıkının Müslüman azınlık toplumunun dini olgularının yaşadığı diğer toplumla arasında duvar oluşturmamasını, aksine aralarında köprü kurma çabası taşıdığını ve merhamet ve sevgi benzeri insanlığın ortak değerlerini işleterek sorunları çözmeye çalışan bir disiplin olduğunu buna ilave edebiliriz.¹¹⁰

¹⁰⁶ Süleyman Muhammed Tubulyak, *el-Ahkâmü's-Siyasiyye li'l-Ekalliyati'l-Müslime fi'l-Fıkhi'l-İslâmî*. (Amman: Dârü'n-Nefâis, 1997), 29.

¹⁰⁷ Telkenaroğlu, “Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhu'l-Ekalliyât (Azınlıklar Fıkı)”, 278.

¹⁰⁸ Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkı (Fıkhu'l-Ekalliyât) Tartışmaları*, 92.

¹⁰⁹ Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkı (Fıkhu'l-Ekalliyât) Tartışmaları*, 93.

¹¹⁰ İbn Beyye, *Smâatü'l-fetvâ ve fıkhu'l-ekalliyât.*, 167; el-Meymî, *Fıkhu'l-Ekalliyati'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*, 80.

Kanaatimizce Müslüman azınlıklar fıkhu “zaruri neden ve şartlar dahilinde gayrimüslim devlet veya ülkelerde yaşayan, yaşadığı ülke toplumuna veya devletin hukuki statüsüne göre dini anlamda nicel ve nitel olarak çoğunluğa göre azınlığı, insan hakları ve uluslararası hukukun kendisine tanıdığı yetkiye göre azınlığı temsil eden Müslüman azınlık toplumunun yaşadığı yerde karşılaştığı fıkhi sorunlara İslam hukukunun geleneksel mirası, dinamik ve işlevsel yapısı dahilinde nasların öngördüğü ilkelere ve içtihat mekanizmasının çözümleyici vasfına dayanarak ve de vakiyi dikkate alıp zaruret ve teysir dengesini gözeterek çözümler üretmeyi, ayrıca haklar savunmayı amaçlayan fıkıh alt disiplini.”

2.3. Kavrama Yönelik Eleştiriler

Kavramın ortaya çıkmasıyla birlikte “azınlıklar fıkhu” şeklindeki adlandırmanın sakıncalarına ve kavramın taşıdığı mefuma yönelik birtakım tartışmalar da beraberinde gelmiştir. Azınlık fıkhu eleştiricileri meseleye öncelikle lafız yönünden bakmışlar ve “fıkhu’l-ekalliyyât” kavramının alçaltıcı bir tabir olduğunu, bunun yerine “fıkhu’l-indimâc ve’t-teâyüş” ifadesinin daha isabetli olacağını söylemişlerdir.¹¹¹

Azınlık fıkhu eleştirenlerden Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, Müslüman azınlıklar için yeni bir fıkıh dalı ihdas edilmesi gerektiği fikrine karşı çıkmakta ve bunun bir bidat olduğunu iddia etmektedir. Zamanın ve mekânın değişmesi sonucu ortaya çıkacak problemlere İslam hukukunun kendi bütünlüğü içerisinde çözümler üretilmediğini bunun için yeni bir fıkıh dalı ihdas edilmesinin elzem olmadığı kanaatindedir. Hatta ona göre bu çaba İslam ile İslam hukukunu ayırmaya neden olabilecek ciddi bir tehlike taşımaktadır. Aynı zamanda azınlık fıkhu adı altında ortaya koyulacak hükümlerin biri birinden farklılık arz etmesi İslam fıkhuunun bütünlüğüne zarar verecektir.¹¹²

Azınlık fıkhu eleştirenlerin diğer bir kanaatleri İslam hukukundan bağımsız “azınlık fıkhu usulü” adı altında yeni bir yönetime ihtiyaç olmadığıdır. Onlar, Müslüman azınlıkların karşılaştığı problemlere fetva üretirken fıkhu kendi usul dinamikleri ile hükme varabildiğini, bunun için usulün yeniden şekillenmesinin gerekmediğini belirtmektedir. Aynı zamanda

¹¹¹ Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkhu (Fıkhu’l-Ekalliyyât) Tartışmaları*, 61.

¹¹² Zekeriya Budak, Al-Bouti’s Attitude Towards Fiqh al-Aqalliyyât, *Islamic Jurisprudence for Muslim Minorities in non-Islamic Societies*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden 2011, 11-12.

maslahat anlayışımızın değişmesine gerek olmadığını ve Müslüman azınlıklar için entegrasyon ve toplumsal katılım anlayışının yanlış olduğunu söylemektedirler.¹¹³

Diğer bir eleştiriye göre Müslüman azınlık fıkhı, gayrimüslim ülkelerde yaşayan Müslümanların yaşadıkları yerin yaşam tarzlarına uyum sağlama ve hukukuna uyma zorunluluğuna binaen zamanla dejenere olmalarına ve ümmetten kopmalarına sebebiyet vermektedir. Gayrimüslim ülkelerdeki siyasî katılımları Müslümanların İslam'ın ilkeleri ile çelişmelerine sebep olabilmektedir.¹¹⁴

Azınlık fıkhı söyleminin Müslümanları zihni ve tecrübî bilgidен yoksun bırakıp ikinci sınıf insan psikolojisine ittiğini düşünen bazı eleştirciler; bu fıkhın var olan durumu meşrulaştırma çabasından ibaret olduğunu ve “sosyalist İslam” ya da “halk İslamı” gibi adlandırmalardan farklı olmadığını iddia etmişlerdir.¹¹⁵

Azınlık fıkhına yöneltilen bu eleştiriler tabiatıyla reddedilmiştir. Örneğin Muhammed Emin eş-Şınkîfî, azınlık fıkhının bidat olmadığını, erken dönem fıkıh kitaplarında dahi İslâm'ı kabul etmemiş ülkelerde yaşayan Müslümanlar için birtakım düzenlemeler olduğunu belirtmekte; azınlık fıkhının sadece bu gibi kuralların bir terimleşmesi olduğunu ve bunun bir şeyleri ortadan kaldırma amacından çok, bir yenilik olduğunu söylemektedir.¹¹⁶

Taha Cabir Alvânî'ye göre Müslüman ümmetin yabancıların hükmü altında bulunduğu bazı dönemlerden bahsederken “nevâzil fıkhı” terkinin kullanılması onur kırıcı olup bir Müslüman'a içinde yaşadığı toplumdan ayrılıyormuş hissi vermektedir. Bu göndermeye göre Müslüman, geçici bir devlette, geçici bir hayat sürmektedir. Bu kavram Müslüman'ın yeni toplumda istikrarlı bir yaşam kuramayacağı ve bu toplumdaki refahın aktif parçası olamayacağı yönünde bir his vermektedir. Ancak “azınlık fıkhı” kavramını kullanmak Batı'da yaşayan Müslüman azınlıkların deneyimlerini daha iyi yansıtmaktadır. Bu Müslüman

¹¹³ Âsif Khan, *The Fiqh of Minorities – The New Fiqh to Subvert Islam*, Khalifa Publications, London 2004, 3; Taha Dina, “Muslim Minorities in the West: Between Fiqh of Minorities and Integration”, *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law*, Switzerland 2013, 1/7-8.

¹¹⁴ Dina, “Muslim Minorities in the West: Between Fiqh of Minorities and Integration”, s. 7; Zekeriyâ Budak, Al-Bouti's Attitude Towards Fiqh al-Aqalliyât, 32; Khan, *The Fiqh of Minorities – The New Fiqh to Subvert Islam*, 15.

¹¹⁵ Ebu Bekir Sifil, “Azınlık Fıkhı Mevcut Duruma Meşruyyet Kılıfı Giydirmeye Çabasıdır”, *Perspektif*, İstanbul 2014, sy. 235, 42-45

¹¹⁶ Shammai Fishman, “Fiqh al-Aqalliyât: A Legal Theory for Muslim Minorities”, http://www.hudson.org/content/researchattachments/attachment/1148/20061018_monographfishman2.pdf, Hudson Institute, 2006, 1/12

azınlıklar, geldikleri ülkelerdeki siyasî ya da ekonomik şartlar hariç özgür iradeyle orada yaşamayı seçmişlerdir.¹¹⁷

Telkenaroğlu, “fıkhü'l-ekalliyyât” terkinde olduğu üzere fıkhın azınlığa izafe edilmesinin, bu bilimin İslam hukuku ve kaynaklarından bağımsız bir yorum çalışması olduğu anlamına gelmediğini belirtmektedir. Aynı zamanda bu, mevcut durumu mutlaklaştırıp ona uygun fıkıh/fetva üretmek de değildir. Böyle bir adlandırmanın amacı, olsa olsa, bu statüde yaşayan Müslümanlarla ilgili dağınık halde bulunan problemleri bir araya getirmek, bu problemler üzerinde daha detaylı düşünebilmek ve kendilerine özgü birtakım dinî hükümlere tabi olduklarına gönderme yapmaktır.¹¹⁸

Görüldüğü gibi, azınlık fıkhına yöneltilen eleştiriler kavramın kendisine, dayanaklarına, yöntemine ve amaçlarına yöneliktir. Onu destekleyenler ise bu yeni fıkıh dalının, köklerini yine fıkihtan alan ancak daha geliştirilmiş bir yöntemle günümüz meselelerine çözüm ürettiğini savunmaktadırlar.¹¹⁹ Elbette İslam Hukuku da diğer hukuk sistemleri gibi gelişmiş bir hukuk sistemidir ve birçok toplumsal ve bireysel problemi meşru daireler içinde çözebilecek potansiyeli vardır. Ancak, Avrupa'daki Müslümanların problemlerini çözmede tümüyle İslam Hukuku bağlamında düşünmek yerine devletlerin hukuk sistemleri içerisinde bir çözümün nasıl üretilebileceğine mesai harcamak gerekir. Bu gerçekleştirilebilirse kişilerin dinleriyle olan bireysel iç çatışmaları ya da hukuk sistemlerinin birbirleriyle olan rekabetlerine gerek kalmaksızın bir çözüme ulaşmak mümkün olacaktır.¹²⁰

Diğer taraftan eleştirenler ve savunanlardan oluşan bu iki gruptan hariç olarak geleneksel fıkhı savunan ana omurganın harekete geçtiğini, güncel sorunlara daha ciddiyetle yaklaşıp çözüm aramaya başladıklarını ve bu iki grubun ortak noktaları üzerine kurulacak bir azınlık fıkhının inşasına yöneldiklerini de belirtelim.¹²¹ Bu sayede azınlık fıkhının İslam fıkhında bir tazelenme ve Müslümanların yeniden uyanmalarına vasıta olma özelliği taşıdığını da söyleyelim.

¹¹⁷ Taha Cabir Al-Alvani, “İslam Alimlerinden Beklentilerimiz Var.” (Erişim 28 Ekim 2020). <https://perspektif.eu/2014/11/01/taha-cabir-al-alvani-islam-alimlerinden-beklentilerimiz-var/>

¹¹⁸ Telkenaroğlu, “Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhü'l-Ekalliyyât (Azınlıklar Fıkhı)”, 276.

¹¹⁹ Hasdemir, *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkhı (Fıkhü'l-Ekalliyyât) Tartışmaları*, 61.

¹²⁰ Macit Kenanoğlu, “Müslüman Azınlık Hukuku Çözüm mü?” (Erişim 26 Ekim 2020). <https://perspektif.eu/2014/11/01/musluman-azinlik-hukuku-cozum-mu/>

¹²¹ Muhammed Ali Müftüzade, “Azınlık Fıkhı Tartışmaları” (Erişim 30 Ekim 2020). <https://muftuzade.wordpress.com/2016/09/25/azinlik-fikhi-tartismalari-fikhul-ekalliyat/>

Sonuç

Çalışmamızda son yıllarda popüler disiplinler arasında yer alan Müslüman azınlık fıkının kavramsal analizini yapmaya çalıştık. Bunu yaparken öncelikle azınlık kavramını, modern hukuktaki yerini ve İslam hukukundaki karşılığını ortaya koyduk. Ardından Müslüman azınlık fıkına temel teşkil eden Müslüman azınlık kavramını ve bu kitlenin oluşum sürecini ele aldık. Bu sayede Müslüman azınlık fıkı kavramını ortaya koymadan önce algılanmasını sağlayacak alt yapıyı tesis etmeye çalıştık.

Daha sonra Müslüman azınlıklar fıkının oluşum ve gelişim süreçlerini inceleyerek kavramın doğru anlamlandırılmasını sağlayacak alt yapıyı sunduk. Sonrasında Müslüman azınlıklar fıkını tüm unsurlarını ele alacak şekilde tanımlayarak, oluşum süreci halen devam eden bu genç fıkı disiplininin kavramlaşmasına katkı sağlamaya çalıştık.

Belirtmemiz gerekir ki; Müslüman azınlık fıkı, problem temelli bir varoluş serüveninde çözümlenme sürecinin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Bu fıkın ortaya çıkışının, Müslüman azınlığın varoluşu ve problemleriyle paralellik arz ettiğini söylemek mümkündür. Buna göre Müslüman azınlığın, gayrimüslim ülkelerdeki varlıklarının doğasından ve gayrimüslim yönetimlerin olumsuz tavırlarından kaynaklanan, problemlerine çözüm arayışları kavramın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Hayat devam ettikçe problemler var olmaya ve fıkı da bunlara çözümler üretmeye devam edecektir. Çözüm üretme sürecinde başarılı olmak için teknik olarak İslam fıkı müessesinin şümülü dahilinde farklı fıkı disiplinleri ihdas edilebilir. Bu durum bir zaruret olmaktan öte vakıa ve realitedir ki bunun inkârı koskoca bir vakıayı görmezden gelmek olur.¹²²

Diğer yandan çalışmamız göstermiştir ki; “Müslüman azınlıklar fıkının temellendirilmesi” üzerine çok daha fazla mesai harcanması gerekmektedir.¹²³ Ayrıca bu fıkı dalına, Müslüman azınlıkların fıkı problemlerine köklü çözümler üretebilecek bir metodoloji geliştirilmesi de elzemdir.¹²⁴

Malumdur ki dünya başta tıp bilimi olmak üzere pek çok bilim dalında alt dallara doğru ihtisaslaşma faaliyetine yönelmektedir. Bu alt disiplinler kendilerine gelen problemleri

¹²² Mehmet Görmez, “Dünyada Müslüman Azınlıklar Üzerine” (Erişim 05 Eylül 2020). <https://dergi.diyaret.gov.tr/makaledetay.php?ID=6042>

¹²³ H. Mehmet Günay, “Azınlık Fıkına Giriş” (Erişim 05 Eylül 2020). <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153884>

¹²⁴ Ebubekir Sifil, “Azınlık Fıkı, Mevcut Duruma Meşruiyet Kılıfı Giydirmeye Çabası”, *Perspektif* (01 Kasım 2014). (Erişim 05 Eylül 2020) <https://perspektif.eu/2014/11/01/ebubekir-sifil-azinlik-fikhi-mevcut-duruma-mesruiyet-kilifi-giydirme-cabasidir/>

çözerken ana bilim dallarının genel kurallarını dikkate alırlar. Ancak bazı durumlarda bu kurallardan bağımsız hareket ettikleri de olabilir. Öyleyse modern dünyanın artan dini problemleri karşısında fıkıh ilminin alt disiplinlere ayrılması ve bu disiplinlerin kendi sahalarında bağımsız kararlar alması da muhtemeldir. Fıkıhın içerisindeki azınlık fıkıhı da zamanımızda bu durumun en mühim örneklerinden birini teşkil eder. Kanaatimizce yapılması gereken, azınlık fıkıhının inkârı yerine bu özel fıkıh dalının genel fıkıh dairesi ile bağlantısını sıkı tutmak ve bu daireden ayrılmayan çözümler üretmesi için çaba sarf etmektir.

Sonuç olarak, Müslüman azınlıklar fıkıhı, kavramsal olarak da kurumsal olarak da bünyesinde küresel dünyada fıkıhın işlevselliğini, dinamiğini, idealliğini ve problem çözme gücünü ortaya koyan ve bu sayede fıkıhı eski canlılığına kavuşturma ümidi taşıyan bir potansiyele sahip nadide bir fıkıh dalıdır. Bu yüzden, azınlık fıkıhı, varlığı inkâr edilmesi veya tartışılması değil; temellendirilmesi ve şekillendirilmesi gereken, çağın beklentilerine cevap verebilecek atraktif bir disiplindir.

Kaynakça

- Abdülkadir, Hâlid. *Fikhü'l-Ekalliyati'l-Müslime*. Trablus: Dârü'l-İman, 1998.
- Akgündüz, Ahmed. *Osmanlı Devletinde Gayrimüslimlerin Yönetimi Pax Ottoman*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2008.
- Altınay, Ramazan. "Müslüman Azınlıklar Tarihine Giriş". *Dini Araştırmalar* 7/19 (2004).
- Alvani, Taha Cabir. "Medhal ilâ Fikhî'l-Ekalliyât (Nazarât Te'sîsiyye)". *İslamiyyetü'l-Ma'rife* 5/19 (1999).
- Alvânî, Tâhâ Cabir el-. "Azınlık Fıkına Giriş (Temellendirici Bazı Mülâhazalar)". çev. H. Mehmet Günay. *Usul İslam Araştırmaları* 1/1 (2004), 137-159.
- Alwani, Taha Jabir al-. *Towards a fiqh for minorities: some basic reflections*. London: The International Institute of Islamic Thought, 2003.
- Arangül, Muammer. "Gayrimüslim Hakimiyeti Altında Yaşamının Fikhî Açısından İmkanı Üzerine". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16/32 (Şubat 2017), 433-461.
- Arangül, Muammer. *İslam Hukuku Açısından Kanunların Bağlayıcılığı*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2017.
- Arsava, Ayşe Füsün. *Azınlık Kavramı ve Azınlık Haklarının Uluslararası Belgeler ve Özellikle Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesinin 27. Maddesi Işığında İncelenmesi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.
- Bağdatlı, Selahattin. *Hukuk Sözlüğü*. İstanbul: Derin Yayınları, 2012.
- Balcı, Aslan. *Müslüman Azınlıklar ve Problemleri*. İstanbul: Ebrar Yayınları, 1997.
- Bardakoğlu, Ali. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 13. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Bekr, Seyyid Abdulmecid. *El-Ekalliyâti'l-Müslime fi'l-Âlem*. "El-Ekalliyâtu'l-Müslime fi Asya ve Australya". *Da'vetü'l-Hak* 1/43 (1985).
- Beyye, Abdullah b eş-Şeyh el-Mahfuz ibn. *Sinâatü'l-fetvâ ve fikhü'l-ekalliyât*. Cidde: Darü'l-Minhac, 2007.
- Bostancı, Ahmet. *Kamu Hukuku Açısından Hz. Peygamberin Gayrimüslimlerle İlişkileri*. İstanbul: Rağbet, 2001.
- Bozkurt, Gülnihal. "Türk Hukuk Tarihinde Azınlıklar". *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 43/1-4 (1993), 49-59.
- Budak, Zekeriya. *Al-Bouti's Attitude Towards Fiqh al-Aqalliyât, Islamic Jurisprudence for Muslim Minorities in non-Islamic Societies*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Leiden 2011, 11-12.
- Canatan, Kadir. *Arupada Müslüman Azınlıklar*. İstanbul: İnsan Yayınları, 1995.
- Çavuşoğlu, Naz. *Uluslararası İnsan Hakları Hukukunda Azınlık Hakları*. İstanbul: Su Yayınları, 2001.
- Çoştı, Yakup. "Avrupa'daki Türk Varlığı: Din ve Kimlik Yapılanması Üzerine Bir Değerlendirme". *İslam Coğrafyasında Terör, Göç ve Mültecilik*. Ankara: Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi Yayınları, 2017.
- Dağ, Ahmet Emin. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü (İngilizce-Fransızca-Türkçe)*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Dina, Taha "Muslim Minorities in the West: Between Fiqh of Minorities and Integration", *Electronic Journal of Islamic and Middle Eastern Law*, Switzerland 2013, 1
- Döndüren, Hamdi. "İslam Hukukunda Azınlıkların Hakları". *Altınoluk Dergisi* Şubat, 72 (1992).
- Ercan, Yavuz. *Osmanlı Yönetiminde Gayrimüslimler Kuruluştan Tanzimat' a Kadar Sosyal, Ekonomik ve Hukuki Durumları*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları, 2001.

- Ercan, Yavuz. "Türkiyede Azınlık Sorununun Kökeni (Osmanlıdan Cumhuriyete Gayrimüslimler)". *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* 20 (2008).
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh İlimine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2019.
- Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Fayda, Mustafa. *H. Ömer Zamanında Gayrimüslimler*. İstanbul: MÜİFV. Yayınları, 2006.
- Genceli, Ali. *İslam Alemi*. İstanbul, 1969.
- Göksoy, İsmail Hakkı. "Uzakdoğu". *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Görgün, Hilal. "Almanya Belçika ve Hollanda". *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 1998.
- Görmez, Mehmet. "Dünyada Müslüman Azınlıklar Üzerine". Erişim 05 Eylül 2020. <https://dergi.diyanet.gov.tr/makaledetay.php?ID=6042>
- Günay, H. Mehmet. "Azınlık Fıkıhına Giriş". Erişim 05 Eylül 2020. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/153884>
- Hamidullah, Muhammed. *İlk İslam Devleti*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2013.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Anayasa Hukuku*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam'da Devlet İdaresi*. Ankara: Nur Yayınları, 1979.
- Hasdemir, Merve Sena. *Çağdaş Dönemde Müslüman Azınlıklar Fıkıhı (Fıkhü'l-Ekalliyyât) Tartışmaları*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2016.
- Hayreddin Karaman. *Mukayeseli İslam Hukuku*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddin Muhammed. *Ahkâmu Ehli'z-Zimme*. Beyrut: Dâr-u İbn Hazm, 2008.
- Karadâvî, Yusuf el-. *Fî Fıkhi'l-Ekalliyyâti'l-Müslime*. Kahire: Daru's-Şuruk, 2001.
- Karadâvî, Yusuf el-. *İslamda Devlet Mefhumu*. İstanbul: Nida Yayınları, 2013.
- Karaman, Hayreddin. "Fıkıh". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/22-27. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Karşlı, Necmi. "İslamofobi'nin Psikolojik Olarak İncelenmesi". *Din Bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 13/1 (2013), 75-100.
- Kelebek, Mustafa. "İmam Serahsî'nin Azınlık Haklarına Bakışı". *Yakın Doğu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/2 (Güz 2019), 257-286.
- Kenanoğlu, Macit. "Müslüman Azınlık Hukuku Çözüm mü?" (Erişim 26 Ekim 2020). <https://perspektif.eu/2014/11/01/musluman-azinlik-hukuku-cozum-mu/>
- Kettani, M. Ali. *Muslim Minorities in The World Today*. London: Mansell Publishing, 1986.
- Kettani, M. Ali. "The Problems of Muslim Minorities and Their Solutions". *Muslim Communities in non-Muslim States*. London: Islamic Council of Europe, 1980.
- Khan, Âsif. *The Fiqh of Minorities – The New Fiqh to Subvert Islam*, Khalifa Publications, London 2004,
- Komasyon. *Longman-Metro Büyük İngilizce-Türkçe Sözlük*. İstanbul: Metro, 1993.
- Komasyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 11. Basım, 2011.
- Kurtubî, Ebi Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebi Bekir el-. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1., 2006.
- Masud, Muhammad Khalid. "Islamic Law and Muslim Minorities". *International Institute Newsletter* 11 (2002), 17.
- Meymî, Abdulhamid Eşref Abdu'l-Âtî el-. *Fıkhü'l-Ekalliyyâti'l-Müslime beyne'n-Nazariyye ve't-Tatbik*. Kahire: Daru'l-Kelime, 2008.

- Müftüzade, Muhammed Ali. "Azınlık Fıkhı Tartışmaları". Erişim 30 Ekim 2020. <https://muftuzade.wordpress.com/2016/09/25/azinlik-fikhi-tartismalari-fikhul-ekalliyat/>
- Neccâr, Abdülmecid en-. "Nahve te' sîlin fıkhıyyin li'l-ekallıyyâtı'l-müslime bi'lmüctemeâtı'l-garbiyye". Erişim 04 Eylül 2020. http://www.islamtoday.net/files/w_e_di/P_17.htm
- Okumuş, Fatih. "Avrupa'da İslamofobi ve Mabadı". *Batı Dünyasında İslamofobi ve Anti-İslamizm*, ed. Kadir Canatan- Özcan Hıdır. Ankara: FCR Yayınları, 2007.
- Oran, Baskın. *Türkiyede Azınlıklar (Kavramlar, Teori, Lozan İç Mevzuat, İctihat Uygulama)*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2004.
- Ortaylı, İlber. "Millet: Osmanlı'da Millet Sistemi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 30. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2005.
- Özcan, Azmi. "Çerçeve Tebliğ". *Günümüz Dünyasında Müslüman Azınlıklar*. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi III. Kutlu Doğum İlmî Toplantısı. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Özel, Ahmet. *Dârulislam Dârulharb İslam Hukukunda Ülke Kavramı*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2011.
- Özel, Ahmet. "Gayrimüslim". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. C. XIII. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1996.
- Özel, Ahmet. "Harbî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 16/112-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Özel, Ahmet. "Hicret". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 17. İstanbul: TDV Yayınları, 1998.
- Öztürk, Levent. *İlk Hicret Habeşistan*. Sıyer Yayınları, ts.
- Ramadan, Tariq. *Western Muslims and The Future of Islam*. Newyork: Oxford University Press, 2004.
- Serahsi, Muhammed b. Hibbân b. Ahmed b. Ahmed b. Ebî Sehl Şemseddin es-. *Şerhu Kitâbi's-Siyeri'l-Kebîr*. 5 Cilt. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Seyyid Z. Abidin- M. Ali Kettânî. *Müslüman Azınlıklar Dosyası*. İstanbul: Akabe Yayınları, 1985.
- Shadid, Wasif- Koningsveld, Sjoerd Van. "Gayrimüslim Yönetime Bağlılık: İslam Fıkındaki Tartışmaların ve Bazı Modern İslamcıların Görüşlerinin Analizi". çev. H. Mehmet Günay. *Usul İslam Araştırmaları* 2/2 (2004), 155-188.
- Sifil, Ebubekir. "Azınlık Fıkhı, Mevcut Duruma Mesruiyet Kılıfı Giydirmeye Çabası". *Perspektif*. 01 Kasım 2014. Erişim 05 Eylül 2020. <https://perspektif.eu/2014/11/01/ebubekir-sifil-azinlik-fikhi-mevcut-duruma-mesruiyet-kilifi-giydirme-cabasidir/>
- Sultan, Selahaddin. *el-Muvâtane fi Gayri Diyâri'l-İslam*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 2008.
- Şentürk, Recep. "İslamda Azınlık Hakları: Zimmiden Vatandaşa". *İnsan Hakları Araştırmaları* 4 (2006).
- Telkenaroğlu, M. Rahmi. "Müslüman Azınlığın Kimlik Mücadelesi ve Fıkhı'l-Ekallıyyât (Azınlıklar Fıkhı)". *The Journal of Academic Social Science Studies* 56 (Mart 2017).
- Tubulyak, Süleyman Muhammed. *el-Ahkâmü's-Siyasiyye li'l-Ekalliyati'l-Müslime fi'l-Fıkhı'l-İslâmî*. Amman: Dârü'n-Nefâis, 1997.
- Ürer, Levent. *Azınlıklar ve Lozan Tartışmaları*. İstanbul: Derin Yayınları, 2003.
- Yalar, Mehmet. *Gayrimüslim Bir Ülkede İslami Hayatın Problemleri*. İstanbul: Uluçay Yayınları, 1993.
- Yaman, Ahmet. *İslam Hukukunda Uluslararası İlişkiler*. Ankara: Fecr Yayınevi, 1998.
- Yaman, Ahmet. "İslam'ın Temel Kaynakları ve Tarihî Tecrübe Işığında Gayrimüslimlerle Birlikte Yaşamının Hukukî Çerçevesi". *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 40 (2015).

- Yaman, Ahmet. "Zimmî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. C. 44. İstanbul: TDV Yayınları, 2013.
- Yaman, Ahmet & Çalış, Halit. *İslam Hukuku*. Ankara: Bilay Yayınları, 2018.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. *Ebû Hanîfe ve Hadis*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2019.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. *Sünnet Medeniyeti*. Konya: Yediveren Kitap, 2019.
- Yılmaz, Fatih Mehmet. "Hz. Peygamber'in Belli Bir Sebebe Binaen Yapmış Olduğu Fıiller 'İbn Hibbân'ın Et-Tekâsım Ve'l-Envâ` Adli Eseri Özelinde". *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (2020), 192.
- Zeydan, Abdülkerim. *Ahkâmu'z-Zimmiyyîn ve'l-Müste'menîn Fi Dari'l-İslam*. Beyrut: Müessestü'r-Risale, 1988.